



Natuurhistorisch Museum Rotterdam

jaarverslag 2018

Dit is het 32^e jaarverslag van de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam, vastgesteld door het bestuur op 5 maart 2019.

Het
Natuurhistorisch

bsr
Bureau Stadsnatuur

Natuurhistorisch Museum Rotterdam
Westzeedijk 345 (Museumpark)
3015 AA Rotterdam | telefoon 010 4364222
info@hetnatuurhistorisch.nl | www.hetnatuurhistorisch.nl | www.bureaustadsnatuur.nl

INHOUDSOPGAVE

- Prestatierasters	3
1 Beleidsverantwoording	
Samenvatting	4
Bezoekers	5
Publieksactiviteiten	8
Communicatie	20
Educatie & Publieksbegeleiding	22
Collectie & Onderzoek	24
Gebouw, Bedrijfsvoering & Bestuur	29
Bureau Stadsnatuur (bSR)	31
2 Jaarrekening 2018	34
Balans per 31 december 2018	34
Winst- en verliesrekening 2018	35
Kasstroomoverzicht 2018	36
Toelichting op de balans en winst- en verliesrekening	37
Toelichting op de winst- en verliesrekening	45
Overige gegevens	49
3 Bijlagen	50
Besturen & Adviseurs	50
Mensen	51
Schenkers	53
Publicaties	54
Projecten Bureau Stadsnatuur	58

Prestatierasters

I. Afrekenbare prestaties		
Prestaties (per jaar)	Jaarplan 2018	Verslag 2018
aantal wisselende tentoonstellingen	8	11
aantal uren openstelling	1.950	2.071

II. Niet afrekenbare indicatoren		
Presentaties (per jaar)	Jaarplan 2018	Verslag 2018
aantal extra publieksactiviteiten *	ng	17
aantal publicaties (van museummedewerkers)	ng	64
Kengetallen collectie		
aantal objecten	400.000	363.200 **
- waarvan op zaal	3.000	3.000
aantal verwervingen (in aanwinstenregister)	150	189
aantal afgestoten objecten	geen	geen
registratiegraad (digitaal, totaal)	70%	81%
registraties (digitaal, cumulatief)	284.000	295.496
registraties (digitaal, per jaar)	5.000	15.006
restauraties	n.v.t.	n.v.t.
geconserveerde losse aanwinsten	200	214
aantal verkregen bruiklenen	5	1 (wetenschappelijk) 9 (voor exposities)
aantal verleende bruiklenen	20	25 (17 edu, 8 wetens.)
Kengetallen bezoekers		
aantal museumbezoekers	45.000	69.298
waarvan betalend	33.750	60.649
waarvan in schoolverband	3.500	5.234
Kengetallen (publieks)educatie		
deelnemers binnenschools PO (leerlingen)	ng	2.494
aantal groepen binnenschools PO	ng	126
docentcontacturen PO ***	ng	504
deelnemers binnenschools VO (leerlingen)	ng	2.740
aantal groepen binnenschools VO	ng	115
docentcontacturen VO ***	ng	460
deelnemers buitenschools PO ****	ng	7.109
contacturen buitenschools PO *****	ng	14.218

ng = niet gespecificeerd in Jaarplan 2018

* 'presentatie' = overige publieksactiviteiten in of buiten het museum (evenement, lezingenserie, vaste activiteit)

** = na hertelling in 2018

*** = gemiddelde duur van een museumles is 2 uur, er zijn per les gemiddeld 2 docenten aanwezig

**** = aantal deelnemers aan educatieve activiteiten (kinderfeestjes, workshops, MJU, speurtochten & Jeugdvakantiepaspoort)

***** = aantal deelnemers x gemiddeld 2 uur

1 Beleidsverantwoording

SAMENVATTING

Nooit eerder in de 91-jarige geschiedenis van Het Natuurhistorisch kwamen zoveel bezoekers naar het museum als in 2018: ruim 69.000. Dat is tienduizend meer dan in 2017. De grens van 50.000 werd in 2016 overschreden en sindsdien is het publieksbereik jaarlijks met 15% toegenomen. Dankzij een ingrijpende verbouwing van het entreegebied van het museum met een nieuwe balie, een tweede kassa en een ruimere opzet is de doorstroom van die grotere aantallen bezoekers aanzienlijk verbeterd.

Het jaar 2018 zorgde met elf nieuwe wisseltentoonstellingen waaronder **'Swim, Fish, Swim!'**, **'Zeeuwse Oerwalvissen'**, **'Doorgelicht'**, **'Het Leven van Doodkonijn'** en **'Warm, Rood, Nat & Lief' (over Leo Vroman)** voor een divers aanbod voor een breed publiek dat ook in de snikhete zomermaanden - mede dankzij de IJs-ijsvogel die werd **bijgezet in de expo 'Dode dieren met een verhaal'** - de loop er goed in hield. Bijzonder was het landelijke tentoonstellingsproject **'Nederland Zoemt'**, **over wilde bijen, dat werd opgezet in samenwerking met elf collega-natuurmusea.**

Belangrijk waren ook de activiteiten van onze naaste buur, de Kunsthal, die met de **buitenactiviteiten 'Kunsthal Live op Zondag' en 'Waterlicht' de zuidkant van het Museumpark** nieuw leven (en publiek) inblies. Dat zowel de Kunsthal als Het Natuurhistorisch in 2018 een bezoekersrecord vestigden, kan niet los van elkaar gezien worden.

De collectie werd in 2018 verrijkt met een wetenschappelijk waardevolle collectie **hertengeweien, en bijna 200 'losse' aanwinsten, waaronder** een door een Japanse oester gegrepen middelste zaagbek, een dode meerval die uit de Nieuwe Maas werd gevestigd en een uiterst zeldzame fossiele onderkaak van een das, afkomstig van strand de Zandmotor. De schenking van een grote vlindercollectie leverde mooie aanwinsten uit de regio Rotterdam op. Bij ons *collection-based* onderzoek is intensief samengewerkt met wetenschappers in binnen- en buitenland.

De educatie zat ook in de lift. Er kwamen weer meer schoolklassen voor een museumles, en het museum verdiende **het felbegeerde predicaat 'Kidsproof' van de Museuminspecteurs.** Die kindvriendelijkheid zien we terug in ruim 30% bezoekers in de leeftijdscategorie 0-16 jaar.

Bureau Stadsnatuur gooide hoge ogen met de oprichting van het (eerste Rotterdamse) Stadsnatuurreservaat in een vergeten hoekje van het Museumpark achter Villa Dijkzigt, draaide een recordaantal van 218 projecten, en wist bovendien veel kennis over stedelijke biodiversiteit en natuur-inclusief bouwen te delen met zowel beginners als gevorderden.

Het museumgebouw kreeg op het dak nieuw zinkwerk en een nieuwe lichtkoepel waardoor de lekkages nu tot het verleden behoren. De herkenbaarheid van Villa Dijkzigt als onderkomen van het museum werd sterk verbeterd met de plaatsing van een neon-kunstwerk met **de tekst 'een doodleuk museum'.**

Een domper en punt van grote zorg in 2018 was de opzegging van de huur van ons externe depot aan de Robert Fruinstraat, waar sinds 2008 ruim 80% van onze collectie wordt bewaard, beheerd en onderzocht. De gemeente Rotterdam werkt gelukkig welwillend mee aan het vinden van een nieuwe opslagruimte die de museumcollectie een duurzame toekomst biedt, maar dat neemt niet weg dat er de komende jaren veel en onvoorziene kosten gemaakt moeten worden.

Dit jaarverslag is het 32^e dat door de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam is voortgebracht.

BEZOEKERS

In 2018 registreerde de museumkassa het recordaantal van 69.298 bezoekers in het gebouw Villa Dijkzigt. Dat is 10.304 (14,8%) meer dan in 2017 toen de teller op 31 december op 58.994 stopte. Daarmee is 2018 het derde jaar op rij met een stijging van de bezoekersaantallen van rond de 15%.

Een opsplitsing van de aantallen laat het volgende zien:

bezoekerscategorie	aantal	%
reguliere museumbezoekers	54.605	78,8
Museumnachtbezoekers	1.882	2,7
leerlingen PO (museumlessen voor 126 groepen)*	2.494	3,6
leerlingen VO (museumlessen voor 115 groepen)*	2.740	4,0
kinderen in feestjesverband (174 feestjes)	1.222	1,8
kinderen met een Jeugdvakantiepaspoort	1.684	2,4
gebruikers / activiteiten Hoboken **	4.671	6,7
totaal	69.298	100%

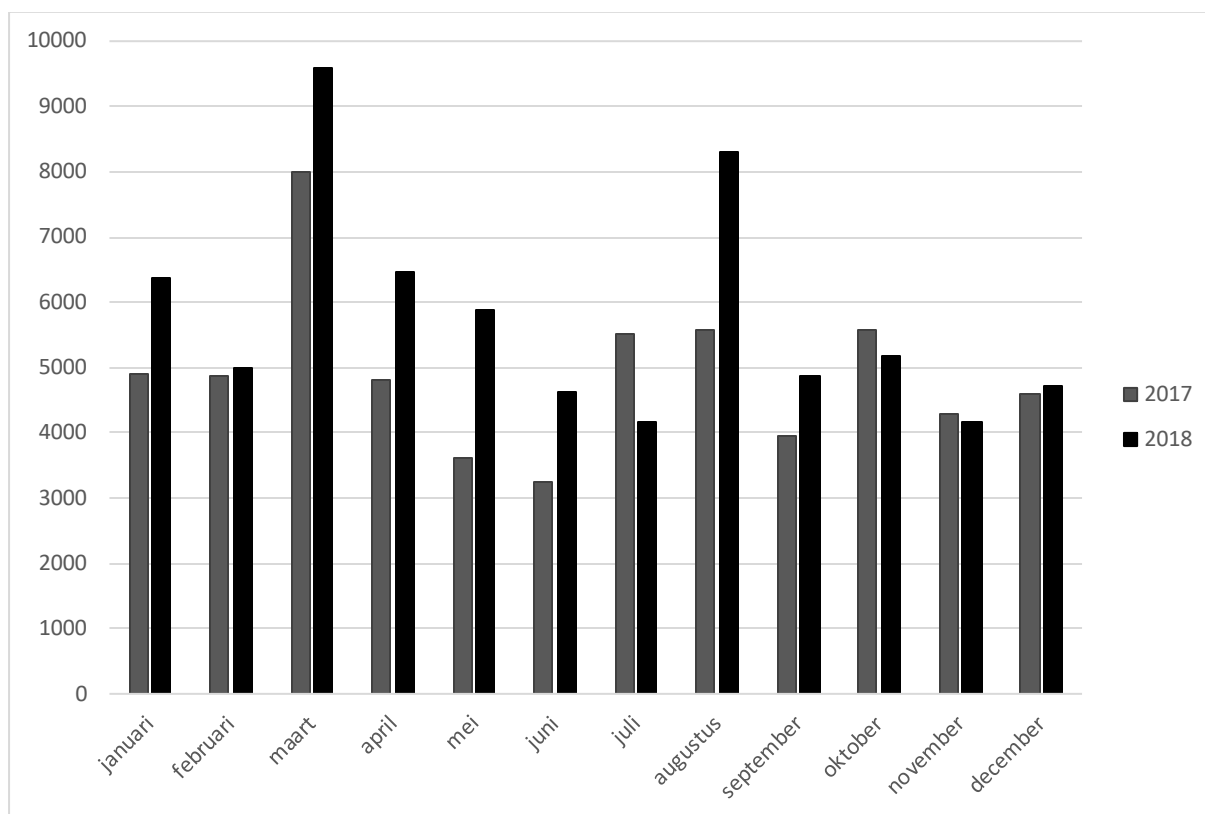
* begeleide activiteiten; ** recepties, openingen, boekpresentaties, lezingen, deelnemers vergaderingen, conferenties, cursussen etc.

De stevige stijging van de bezoekersaantallen komt duidelijk voor rekening van meer reguliere museumbezoekers. De verhouding tussen reguliere museumbezoekers en bezoekers voor een specifieke activiteit (museumlessen, lezingen, conferenties, kinderfeestjes, museumnacht) veranderde van de traditionele verhouding 75 - 25% naar 79% reguliere bezoekers en 21% bezoekers voor specifieke activiteiten. Niettemin steeg het aantal kinderen dat het museum in schoolverband bezocht van 4.779 in 2017 tot 5.234 in 2018.

Van de 54.605 reguliere museumbezoekers (10.524 meer dan in 2017) kochten 6.875 volwassenen (12,6% [14,3% in 2017]) een toegangkaartje voor het volle tarief. Het aantal bezoekers van 5-15 jaar dat met een kinderkaartje binnenkwam bedroeg 3257 (6,0% [7,1% in 2017]). Er kwamen 1.990 studenten voor half geld binnen, en 289 jongeren met een Cultuurkaart. In totaal profiteerden 883 bezoekers van het gereduceerde groepstarief. Alle andere reguliere bezoekers passeerden de kassa zonder te betalen of met een korting(skaart), bijvoorbeeld ter begeleiding van een schoolklas (746 docenten¹) of kinderfeestje (331 ouders¹), als kleuter (2.187¹), met een RotterdamPas (11.613 bezoekers, 21,3% [20,4% in 2017]) of met een Museumkaart (21.498 bezoekers, 39,4% [35,2% in 2017]). Houders van een Museumkaart en een Rotterdampas waren samen goed voor 47,8% van het totale aantal bezoekers in 2018, en 60,6% van het aantal reguliere museumbezoekers. Van de regeling waarbij kinderen van 5-15 jaar op woensdag gratis toegang hebben, maakten 785 kinderen¹ gebruik (776 in 2017). De leeftijdscategorie 0-16 (kind) was goed voor 21.816 (31,5%) van het totaal aantal bezoekers in het museumgebouw (2017: 30,8%). Samen met de categorie 'student' (1.990 kassa-registraties) is dat 34,4%.

Het totaal aantal niet-betalende bezoekers was 8.649 (9.535 in 2017).

¹ = geteld als niet-betalende bezoekers



Aantallen bezoekers per maand in 2017 (grijze balken) en 2018 (zwarte balken).

De bezoekersaantallen schommelden in 2018 tussen de 4.000 en 10.000 per maand. De topmaanden waren nu ook weer maart en augustus. In maart was het zelfs extreem druk met 9.581 bezoekers, dankzij de Museumnacht en de letterlijke overloop van bezoekers van de **tentoonstelling 'Hyperrealisme Sculptuur'** bij onze burens, de Kunsthal. Ook in april was het in sommige weekenden bij vlagen dermate druk dat we de deur moesten sluiten tot er weer beweegruimte in het museum was. Zelfs in de bloedhete augustusmaand piekten de bezoekersaantallen tot dik boven de 8.000 dankzij het (verkoelende) Ijs-ijsvoegeffect: het bijzetten van de beroemde ijsvogel in het ijs dat hem fataal werd, in de **expositie 'Dode dieren met een verhaal'**.

Openingsuren

Het aantal uren dat het museum in 2018 open was voor het publiek bedroeg 2.071. De reguliere openingstijden, de extra maandagen in de zomervakantie en de maandagen die op tweede paas- en pinksterdag vallen zijn goed voor 1.900 uur. De rest (171) heeft als bron de extra openingsuren voor scholen op maandagen en voor 11:00 uur op andere dagen (159 uur) plus avondopenstellingen voor publieksactiviteiten (12 uur).

Herkomst van de bezoekers

Ook in 2018 is onderzoek gedaan naar de geografische herkomst van de reguliere museumbezoekers. Hiervoor zijn verspreid over het verslagjaar 3.629 postcodes verzameld van bezoekers tijdens de kassahandeling bij binnenkomst. De analyse van de postcodes laat zien dat 39% van de bezoekers uit Rotterdam en omliggende gemeenten komt. De rest is afkomstig uit overig Nederland (47%) of is buitenlandse toerist (14%). Zuid-Holland scoort als provincie logischerwijs het hoogst (59,5%), met Noord-Holland (6,7%), Noord-Brabant (6,6%) en Utrecht (4,4%) op de tweede, derde en vierde plaats. Bezoekers uit de vier noordelijke

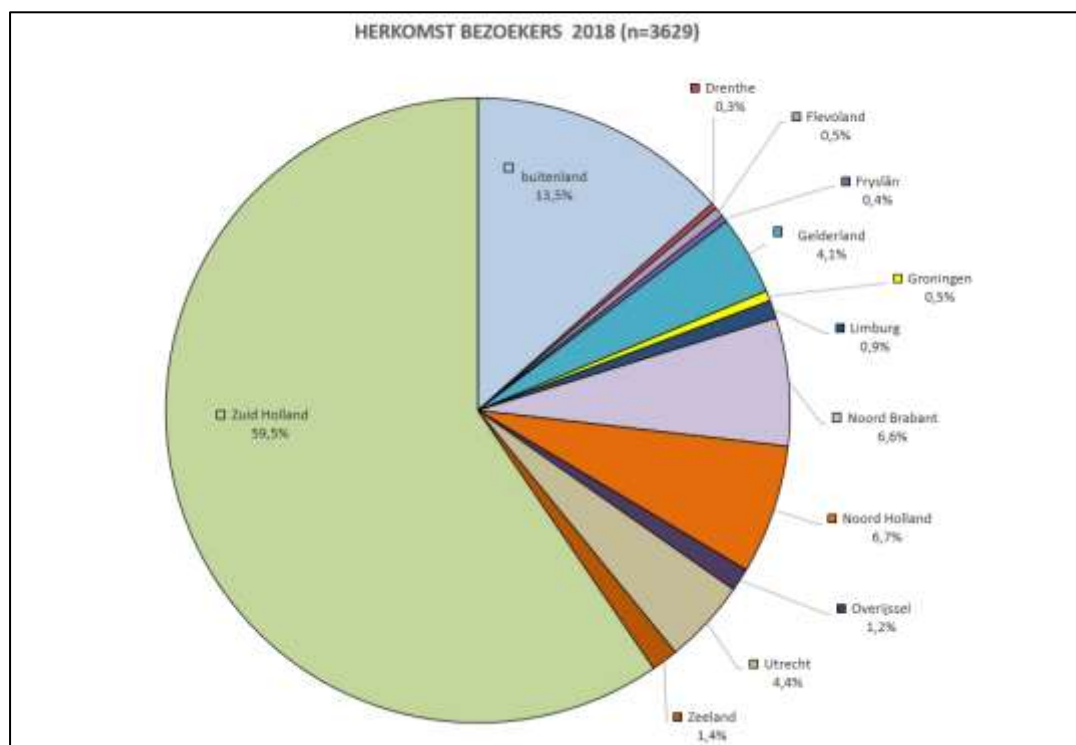
provincies (Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland) zijn schaars (samen 1,7%). Dat geldt ook voor Zeeuwen en Limburgers, met respectievelijk 1,4 en 0,9%. Buitenlandse toeristen kwamen uit 58 landen, met de meeste bezoekers uit België (26%), het Verenigd Koninkrijk (13%), Duitsland (10%), Frankrijk (5%) en de Verenigde Staten (4%).

In vergelijking met 2017 zagen we in 2018 iets minder buitenlandse toeristen (van 17 naar 14%), 4% minder bezoekers uit de gemeente Rotterdam en 7% meer bezoekers uit de rest van Nederland. Het aandeel van bezoekers uit de gemeenten die Rotterdam omringen* bleef met 10% stabiel.

Herkomst van reguliere bezoekers van Het Natuurhistorisch in 2017 en 2018.

steekproef: bezoekers	bezoekers woonachtig in Rotterdam	bezoekers woonachtig in regio Rotterdam*	bezoekers woonachtig in overig Nederland	bezoekers woonachtig in het buitenland (toeristen)
2018 (n=3.629)	1.059 (29%)	359 (10%)	1.721 (47%)	490 (14%)
2017 (n=4.534)	1.503 (33%)	454 (10%)	1.800 (40%)	777 (17%)

* gemeenten Westvoorne, Hellevoetsluis, Bernisse, Brielle, Spijkenisse, Albrandswaard, Barendrecht, Ridderkerk, Krimpen aan den IJssel, Capelle aan den IJssel, Lansingerland, Schiedam, Vlaardingen, Maassluis



Herkomst van reguliere bezoekers van Het Natuurhistorisch in 2018, naar provincies gebaseerd op een steekproef onder 3.629 personen.

PUBLIEKSACTIVITEITEN

Vaste tentoonstellingen

Dode Dieren met een Verhaal

De speciale Dode-Dieren-met-een-Verhaal-vitrine brengt sinds mei 2013 de beroemdste dode dieren uit de museumcollectie samen. Dit zijn bijvoorbeeld de Dominomus (die werd doodgeschoten omdat zij 23.000 dominostenen omgooide), de Tweede Kamermuis en de meeuw die in botsing kwam met een traumahelikopter (beter bekend als de Traumameeuw). In 2018 kreeg deze bijzondere tentoonstelling versterking met het skelet van de kat waar TINKEBELL in 2003 een tas van maakte, de poten van de blauwe reiger ('Kluifrègâh') die in het Haagse Bos door een zwerver werd geroosterd en opgegeten en de holenduif die eind februari Friesland voor enige uren verduisterde en daarbij het leven liet.

Een opmerkelijke aanwinst in 2018 was een ijsvogel die de dertienjarige Christoph van Ingen ontdekte in het ijs van een dichtgevroren sloot achter zijn huis in Oostzaan. Hij **maakte foto's van het bijzondere tafereel en deelde deze online. Via social media, websites en kranten ging de ijsvogel de hele wereld over.** Dankzij Christoph kon Het Natuurhistorisch **de ijsvogel in ijs 'en bloc' veiligstellen voor de collectie.** De Ijs-ijsvogel was vanaf 22 augustus in het originele ijs te zien, in een speciale op -20 graden geklimatiseerde vitrine. Tijdens de onthulling **(op zo'n beetje de heetste dag van het jaar) schiepte de IJscoman van Rotterdam gratis ijsvogel-ijs.**

Biodiversiteit

soortenrijkdom in de collectie

Onder de titel 'Biodiversiteit' zijn de mooiste stukken uit onze collectie tentoongesteld. Deze vaste presentatie toont en gaat over biodiversiteit: de verscheidenheid aan alle levensvormen op aarde. Dankzij oplettende bezoekers werden enige foute determinaties gecorrigeerd.

het Kabinet van dr A.B. van Deinse

De collectie van de Rotterdamse leraar biologie en walviskenner dr A.B. van Deinse (1885-1965) is **samengebracht in het zogenaamde 'Kabinet'**. In het verslagjaar werd een nieuw verworven narwaltand uit deze collectie toegevoegd aan de tentoonstelling.

Ramon

het skelet van een Rotterdamse olifant

Het skelet van deze beroemde Aziatische olifant bleef te zien in zijn vaste verblijfplaats de Torenkamer.

Semipermanente tentoonstellingen

Pure Veerkracht

de stad is ook natuur

Deze tentoonstelling over natuur in stedelijke en industriële omgeving onderging geen **ingrijpende veranderingen**. **Het aantal inzendingen van foto's ten behoeve van de projectie in het 'Panorama Stadsnatuur' groeide**. Verlichting werd verbeterd.

Uitslovers

opmerkelijke prestaties in het dierenrijk

In deze tentoonstelling in de Parkzaal **staan diverse 'uitslovers' uit het dierenrijk bij elkaar**, waaronder een aantal topstukken uit de collectie zoals de reusachtige snoek die zich verslikte in een te grote snoekbaars, **de reconstructie van de schedel van 'Leviathan' de Peruaanse roofpotvis** en de rechter onderkaakshelft van een bultrug (walvis) die werd opgevist uit de Noordzee. Na de zomer werd deze tentoonstelling ingedikt om ruimte te maken voor de **expositie 'Zeeuwse Oerwalvissen'**.

Bewaren Natuurlijk

Waarom en vooral hoe natuurhistorische voorwerpen bewaard worden, is het onderwerp van **de tentoonstelling 'Bewaren Natuurlijk'**. Er is te zien op **welke manieren een dode vogel** bewaard kan worden, waarom sommige dieren in vloeistof geconserveerd worden, waarom fossielen niet uit elkaar vallen en hoe de schelpenverzameling bewaard wordt. Een korte film laat doorlopend zien hoe de preparateurs van het museum planten, vlinders, een vos en een bosmuis verwerken tot collectiestukken. Unieke archiefbeelden uit 1996 tonen het uitbenen van onze potvis op het strand van Kijkduin. In 2018 kreeg de film een keuzescherm om de bezoekers niet direct met de bloederigste beelden af te schrikken.

Voor kinderen zijn er in 'Bewaren Natuurlijk' doe-activiteiten. De tentoonstelling is te zien in het Museumlokaal, de ruimte waar schoolklassen voor een museumles worden ontvangen.

Opgeraapt Opgevist Uitgehakt

fossielen uit Nederlandse bodem

'Opgeraapt Opgevist Uitgehakt' is een **uniek overzicht** van fossielen uit Nederlandse bodem. Deze semipermanente presentatie neemt de bezoeker mee in de tijd, van 500 miljoen jaar oud buizenzandsteen uit Drenthe, 67 miljoen jaar oude zee-egels uit het Limburgse Krijt tot de relatief jonge skeletdelen van mammoet, sabeltandtijger en beloega die uit de Noordzee zijn opgevist. Deze en andere prachtfossielen - topstukken uit Nederlandse museumcollecties en privéverzamelingen - geven een beeld van onze prehistorie dat nergens anders zo compleet te zien is.

Tijdelijke tentoonstellingen

t/m 4 maart 2018 (vanaf 26 augustus 2017), Jelle Reumer-zaal

Spreeuw Centraal

kijken door de lens van Jasper Doest

Ze stappen er onbevreesd rond tussen treinreizigers, voeden zich met croissantkrumels en vinden er beschutting. Hun gezang zorgt alleen al door de imitaties van vertrekkende treinen voor vrolijkheid op de perrons. Rotterdam Centraal is het middelpunt in het leven van de **spreeuw**. In de **tentoonstelling 'Spreeuw Centraal'** stond het leven van **Rotterdamse**

perronspreeuwen centraal. De prachtige fotoserie waarmee Jasper Doest in 2016 de Zilveren Camera won, vormde de ruggengraat van de expositie. Daarnaast waren de oudst bewaard gebleven Rotterdamse spreek (uit 1892), een stokoude ooit sprekende spreek op sterk **water en spectaculaire beelden van spreekzwermen te zien. 'Spreek Centraal'** bood een unieke inkijk in het leven van een alledaagse stadsvogel.

Deze tentoonstelling stond centraal, met tal van activiteiten, in de Museumnacht010 op 3 maart.

t/m 7 januari 2018 (vanaf 16 september 2017), van Roonzaal
Raoul Deleo - Terra Ultima
de ontdekking van een onbekend continent

Al meer dan tien jaar is illustrator Raoul Deleo bezig met het in kaart brengen van een nog onbeschreven continent. Als een ontdekkingsreiziger dringt hij steeds dieper het ongerepte gebied binnen en doet hij al tekenend verslag van de diersoorten die hij daar tegenkomt. Ze luisteren naar namen die biologen als muziek in de oren klinken (*Phoenicopterus cervocephalus*, *Octopossum leucostolum*, *Libellula lagiformosa*) en hun uiterlijk is even raadselachtig als mooi. Het continent en de voortdurend groeiende collectie tekeningen en objecten dragen de naam **'Terra Ultima'**. Tot **ergernis van wetenschappers en andere** liefhebbers van het onontdekte houdt Deleo de geografische locatie van het continent zorgvuldig geheim. Niemand reist met hem mee. Hij deelt zijn ontdekkingen uitsluitend middels publicaties en lezingen. Hij lichtte een nooit eerder vertoond tijpje van de sluier op in de Van Roonzaal.

De tentoonstelling Terra Ultima werd georganiseerd in samenwerking met Gallery untitled, Rotterdam.

t/m 25 februari 2018 (vanaf 16 december 2017), Haverhorst Vestibule
Taxidermie voor beginners
illustraties van Anna June van Duijn

Anna June van Duijn (1994) raakte op marktplaats.nl gefascineerd door het aanbod van opgezette dieren - van indrukwekkende levensecht lijkende dieren tot treurige misbaksels. Zij vroeg zich af wie zich met het opzetten van dieren bezig houdt en waarom. Daarom zette ze haar angst voor bloed en horror opzij, stortte ze zich in de wereld van de taxidermie en prepareerde daarbij zelf(s) een vliegende hond. Tijdens dit afstudeeronderzoek aan de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht veranderde haar beeld van de taxidermist als creepy kluizenaar in die van een sociaal dier en maakte ze tekeningen die dit proces illustreren. Feit en fictie lopen daarin door elkaar.

21 januari t/m 8 april 2018, Van Roonzaal
Doorgelicht
röntgenkunst van Arie van 't Riet

Arie van 't Riet (1947) maakt röntgenfoto's van natuurtaferelen. Sinds 2010 bouwt hij in zijn werkplaats met dode dieren en verse planten een schouwspel op een röntgenfilm. Vervolgens maakt hij met röntgenstraling van verschillende energieën een foto. Als technisch natuurkundige weet hij als geen ander zowel een flinterdun boomblaadje als het skelet van een vogel op dezelfde film in beeld te brengen. Na inscannen van de analoge röntgenfilm en met minimale digitale beeldbewerking - inverteren, kalibreren en wat kleur in de planten -

ontstaan verrassende dierenfoto's die met nadruk op het binnenste letterlijk anders belicht zijn. Voor deze tentoonstelling maakte Het Natuurhistorisch een selectie uit deels niet eerder **gepubliceerde röntgenkunst van Arie van 't Riet**, waaronder een vliegende uil, een zingende merel, kronkelende palingen en een gravende mol. Preparaten uit de museumcollectie completeerden de expositie.

De tentoonstelling werd op 21 januari geopend door Jan Paul Schutten, auteur van het **boek 'Binnenstebinnen' over de röntgenfoto's van Arie van 't Riet**.

1 maart t/m 15 april 2018, Haverhorst Vestibule
Kleine Ijsbeer en de verdwenen vissen
de originele boekillustraties van Hans de Beer

De originele illustraties die Hans de Beer maakte voor zijn nieuwe kinderboek **'Kleine Ijsbeer en de verdwenen vissen'** vormden samen een **kleine maar fijne expositie die liet zien hoe** Kleine Ijsbeer Lars hongerig wakker wordt uit zijn winterslaap. Zijn zoektocht naar eten in de visbaai levert echter niets op. Ook zeehonden en vogels krijgen te maken met voedselschaarste. Lars, Bertje de Zeehond en Isa het Visdiefje ontdekken dat de komst van mensen de vissen wegjaagt. Het antennestation en grote schepen verstoren de vissen die in de visbaai zwommen. Samen met zijn vrienden maakt Lars een plan om de mensen weg te krijgen. De tekeningen van Hans de Beer laten op subtiele wijze problematieken zien waar grote mensen zich mee bezig moeten houden: klimaatverandering en andere invloeden van de mens op de natuur. De lieflijke manier van tekenen, bekend van de Kleine Ijsbeer reeks, was ook in deze expositie te vinden. Toegankelijke, fijne platen met een verantwoorde, luchtige knipoog naar onze eigen verantwoordelijkheid.

Op donderdag 1 maart 2018 was er een speciale Kleine Ijsbeer voorlees- en knutselmiddag voor kinderen.

17 maart t/m 28 oktober 2018, Jelle Reumer-zaal
Swim, Fish, Swim!
ruim baan voor haring, steur en zalm

In Swim, Fish, Swim! gingen de Haringvlietsluizen op een kier en kregen trekvissen weer de ruimte. Op een steenworp afstand van Rotterdam keert de dynamische deltanatuur van het Haringvliet terug, met gevolgen voor de kleinste bergbeekjes elders in Europa. Een natuurgebied voor mens en dier, om van te genieten. Ooit zwommen elften, palingen, steuren en zalmen ongestoord tussen Noordzee en grote rivieren als Rijn en Maas heen en weer. De ene trekvis doorkruiste ons land om eitjes te leggen hoog in de Zwitserse Alpen, de andere kwam juist uit die bergen stroomafwaarts om op zee te paaien. Het Haringvliet was één van de belangrijkste toegangspoorten van onze dynamische delta.

Lang stootten trekvissen hun neus tegen de deuren van de Haringvlietsluizen, die sinds 1971 de waterveiligheid waarborgen. Ze konden er niet meer door! Het voor flora en fauna zo belangrijke overgangsgebied tussen zoet en zout water verdween. Met het regelmatig op een kier zetten van de sluisen komt eind 2018 verandering in. Daarna kunnen vissen makkelijker de Haringvlietdam passeren. Het Haringvliet wordt weer een internationaal kruispunt voor vissen, vogels en mensen. Het Natuurhistorisch liet met de expositie en het spel Swim, Fish, Swim! zien hoe waterveiligheid en herstel van natuur hand in hand gaan en hoe de kwaliteit van leven van mens en dier samenhangt.

Swim, Fish, Swim!, een productie van Haarlemamsterdam, werd met steun van de Nationale Postcode Loterij mede mogelijk gemaakt door Droomfondsproject Haringvliet, het

ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Rijkswaterstaat, ARK Natuurontwikkeling, Natuurmonumenten en het Wereld Natuur Fonds. De tentoonstelling werd op 17 maart geopend door Marco Kraal, presentator VIS TV. Inhoudelijk voorbereid en georganiseerd in het kader van een langdurige samenwerking met Natuurmonumenten.

14 april t/m 16 september 2018, Van Roonzaal
Nederland Zoemt
een wilde bijen expositie

Een leven lang graven, schuieren, braken, behangen en tussendoor: bestuiven. Véél bestuiven. Wilde bijen spelen een heel belangrijke rol in de bestuiving van onze landbouw- en fruitgewassen. Toch zijn het onbekende, onbeminde beestjes. Hoogste tijd dus voor een ode aan de wilde bij! 'Nederland Zoemt - een wilde bijen expositie' stond vanaf medio april 2018 in elf natuurmusea, verspreid door het land. In de kleine expositie leerde de bezoeker er alles over het leven van de bij en dus ook dat het niet goed met ze gaat. De expositie gaf daarom ook ideeën over hoe je in actie kan komen om de wilde bij te helpen.

De Wilde Bijen Expositie is met steun van het Mondriaanfonds en het Prins Bernhard Cultuurfonds gemaakt door de SNNC, het samenwerkingsverband van natuurmusea in Nederland en was onderdeel van de landelijke campagne Nederland Zoemt.

De tentoonstelling werd geopend door bijenprofessor Koos Biesmeijer, wetenschappelijk directeur Naturalis Biodiversity Center en hoogleraar Natuurlijk Kapitaal aan de Universiteit Leiden. In het kader van de Nationale Bijentelling gaf bSR-stadsecoloog Wouter Moerland op 21 april 'bijscholing' en trok hij met belangstellenden door de stadsnatuur rond het museum op zoek naar wilde bijen.

20 april t/m 15 juni 2018 (verlengd t/m 24 juni), Haverhorst Vestibule
Everything that Creeps
tekeningen van Hellen Abma

In 'Everything that Creeps' stonden insecten centraal. Vanuit een grote verwondering voor de kleine dingen om je heen, de wens om goed te kijken en te kunnen doorgronden en daarmee óók een goede weergave op papier te kunnen maken, zoomde Hellen Abma in op de kleine dieren die ons dagelijks omgeven maar die niet vaak onze aandacht vangen. 'Everything that Creeps' vertelde over samen kijken naar de natuur en het doorgeven van belangstelling voor hetgeen zich om je heen bevindt. Met haar voorliefde voor figuratie en dieren, heeft Hellen Abma al langere tijd een fascinatie voor natuurhistorische- en anatomische musea. Speciaal voor het Natuurhistorisch Museum Rotterdam maakte ze nieuwe werken, waarin ze haar tekeningen combineert met vergrootglazen en bolle lijsten die lijken te fungeren als kabinetjes. Grote tekeningen verwerkt ze tot schoolplaten. Door deze manier van presenteren paste het werk naadloos in het museum.

De finissage van de expositie was op 10 juni met een voordracht over insecten door Evert Ruiter van Alcedo Natuurprojecten.

30 juni t/m 7 september 2018, Haverhorst Vestibule
Second Nature
van plastic afval tot levensechte schelpen

The New Raw is een Rotterdamse studio van Foteini Setaki en Panos Sakkas. Zij zoeken naar duurzame oplossingen voor milieubelastende productieprocessen. In hun project 'Second

Nature' richten zij zich op plastic afval in zeeën en oceanen. Zij verzamelen en gebruiken dit afval als grondstof voor levenschte modellen van schelpen die ze met behulp van moderne 3D-printtechnieken maken. Hiermee willen ze de bewustwording van het plasticprobleem vergroten. Het Natuurhistorisch stelde schelpen uit de collectie beschikbaar als model en inspiratiebron. De tentoonstelling toonde de verschillende stappen in het productieproces en natuurlijk het eindresultaat: prachtige 3D-geprinte schelpen.

Op zaterdag 7 juli 2018 kwam de 3D-printer van studio The New Raw in actie in de Hoboken Salon van het museum. Voor de verbaasde ogen van bezoekers werd plastic afval omgezet in fraaie modellen van schelpen.

vanaf 8 september 2018, Parkzaal
Zeeuwse Oerwalvissen
topfossielen uit de Westerschelde

Expedities van Het Natuurhistorisch op de Westerschelde onder leiding van honorair conservator Klaas Post leverden in de afgelopen jaren een ongekennde opgeviste fossielenschat op. Niet alleen losse botten van walvissen, mammoeten en neushoorns, maar ook loodzware brokken zandsteen met daarin bijna puntgave walvisschedels met de onderkaken er nog aan. Samen met internationale collega-onderzoekers besteedde Post duizenden uren aan het nauwkeurig prepareren en onderzoeken van de vondsten. De resultaten zijn opzienbarend. Tussen 7,5 en 8,8 miljoen jaar geleden blijken er minimaal zes soorten, veelal nog onbekende dolfijnen en walvissen maar ook een grote lederschildpad, maanvissen en een enorme haaiensoort geleefd te hebben in wat nu de Westerschelde is. De tentoonstelling 'Zeeuwse Oerwalvissen' biedt een eerste blik op deze voor Europa unieke fossielen uit de collectie van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam. Drie prachtig geprepareerde fossiele schedels van spitsnuitdolfijnen, vinvissen (zeven stuks) en de schedel van de kleine maar fijne La Plata dolfijn *Scaldiporia vandokkumi* (genoemd naar de schipper die hem opviste) zijn de topstukken. Een samengesteld fossiel walvis skelet, een stuk schild van een lederschildpad, een reuzenpotvstand, tanden van de uitgestorven haai *Otodus megalodon* en een reconstructietekening van de oer-Westerschelde fauna completeren de tentoonstelling.

De tentoonstelling werd 8 september geopend door hoogleraar vertebratenpaleontologie Jelle Reumer en fossiele walvisdeskundige Felix Marx. Zondag 7 oktober gaf de samensteller van de tentoonstelling, honorair conservator Klaas Post, in de Hoboken Salon van het museum de lezing 'Oerwalvissen en Reuzenhaaien maakten ooit de Westerschelde onveilig!'. Deze voordracht vond plaats in het kader van het Weekend van de Wetenschap.

15 september t/m 4 november 2018, Haverhorst Vestibule
Mohammed Benzakour: Tien op een ezel
met tekeningen van Fleur van der Weel

Het spreekwoordenboek 'Tien op een ezel' van Mohammed Benzakour is een ode aan een oeroud volk, de Berbers, en hun schitterende taal. Met het boek ontsluit de schrijver hun volksaard aan de hand van spreuken en spreekwoorden. De vele mooie, dwaze en vooral beeldende spreekwoorden voeren hem terug naar zijn jeugd in Marokko, met de verhalen en sagen waarin die spreekwoorden te vinden zijn. In veel van die spreuken spelen dieren een hoofdrol. Reden te meer voor het Natuurhistorisch Museum Rotterdam om de dierenillustraties uit het boek - van de hand van Fleur van der Weel - samen met teksten van Mohammed Benzakour te exposeren. Negentien in totaal, waaronder een hagedis die in een slang

verandert (*Ner thezzermoumecht qber ma adHa dh-fira*), een jakhals in een stoofpot (*Ouchen hrerr ouchen hram, tark-as Hsen*), een blinde vogel die van rotte tuinbonen snoept (*Kour bow yexsaan iwiyast Arbbi azjdhidh dhadharar ith ra yechen*), een vergrijzende raaf (*Hama thchab tbarra*) en natuurlijk tien Berbers op een ezel (*Itwara aachra xouryour*). Met teksten in zowel het Nederlands als het Berbers was deze tentoonstelling ook een literair hoogtepunt.

Schrijver Mohammed Benzakour hield op 28 oktober in de Hoboken Salon van het museum een Zondagmiddaglezing over 'Tien op een ezel'.

vanaf 29 september 2018 (t/m 13 januari 2019), Van Roonzaal
Zwanenzang
schilderijen van Ilse Wielage

Ilse Wielage, van huis uit medisch en wetenschappelijk illustrator, heeft altijd liefde voor mens en natuur gehad. In haar vrije werk vormen dieren die het slachtoffer zijn geworden van menselijk handelen een belangrijke inspiratiebron. In de tentoonstelling 'Zwanenzang' stond de knobbelzwaan centraal als symbool voor eeuwige schoonheid en trouw. Het resultaat - een serie van zes olieverfschilderijen en enige voorstudies - roept emoties op rondom dood en liefde. Sterke contrasten werden verenigd op kleurrijke doeken die met zachte toets geschilderd zijn. Het mooie en het beangstigende werden met dezelfde liefdevolle intimiteit vereeuwigd. Vanuit het besef dat we zowel tot geweld, haat en vernietiging als tot liefde en respect in staat zijn, dwong de expositie van het zwanenwerk van Ilse Wielage stil te staan bij de keuzes die we hierin kunnen maken.

De tentoonstelling werd 29 september geopend door Adriaan Himmelreich, conservator Kunstcollectie provincie Limburg.

vanaf 10 november 2018 (t/m 20 januari 2019), Haverhorst Vestibule
Het leven van Doodkonijn
een strip(figuur) van Diana Kusuma

Doodkonijn® is een creatie van Diana Kusuma. Het vrolijk-lugubere dier prijkt op muren, bouwschuttingen, bestelbusjes, scooters en andere verrassende plaatsen in Rotterdam. Als knuffel en sticker is Doodkonijn ook een succes. Over het leven van Doodkonijn is echter nauwelijks iets bekend. Ook de omstandigheden die leidden tot zijn levenseinde en huidige verschijningsvorm, zijn schimmig. Speciaal voor het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, en in samenwerking met stripfestival Cross Comix, maakte Diana Kusuma de tentoonstelling 'Het leven van Doodkonijn'. Haar creatie prijkte levensgroot op de wand van de statige Haverhorst Vestibule van het museum en een stripverhaal verschaft eindelijk duidelijkheid over leven en dood van Doodkonijn. Voor de gelegenheid werd een originele Doodkonijn-knuffel bijgezet in de aangrenzende tentoonstelling 'Dode dieren met een verhaal'.

De tentoonstelling werd geopend door striptekenaar Robert van der Kroft. Het stripverhaal werd gepubliceerd in ons museumtijdschrift Straatgras, jaargang 30, nummer 2 (december 2018). Museumdirecteur Kees Moeliker hield 18 november op het stripfestival Cross Comix de voordracht 'Doodkonijn, het penisbeen en Comic Crossovers' waarbij Diana Kusuma live tekende.

vanaf 10 november 2018 (t/m 28 april 2019), Jelle Reumer-zaal
Warm, Rood, Nat & Lief
het bloed van Leo Vroman

Samen met de Vroman Foundation presenteerde Het Natuurhistorisch de tentoonstelling **'Warm, Rood, Nat & Lief - het bloed van Leo Vroman'**. De bezoeker maakte kennis met zijn warme persoonlijkheid, zijn fascinatie voor het rode levenssap, zijn nieuwsgierigheid naar alle levende wezens en zijn liefde voor Tineke, zijn vrouw. Zijn kampdagboek met de huid van een varaan (een bruikleen van het Literatuurmuseum), liet zien hoe Vroman ook in mindere tijden een geïnteresseerde bioloog bleef. Originele tekeningen die hij maakte op zoek naar **wat later het 'Vroman-effect' is gaan heten**, gaven een kijkje in zijn baanbrekend onderzoek naar bloedstolling. Met objecten als een schelp, verzameld tijdens een strandwandeling, kreeg ook het persoonlijke leven van Leo Vroman ruime aandacht.

De tentoonstelling werd 9 november geopend door twee naasten van Leo Vroman, dochter Geri Griffin en vakgenoot/huisvriend Coen Hemker, emeritus hoogleraar biochemie.

Andere publieksactiviteiten

elke zaterdagmiddag
Inlooprondeleiding

De gratis inlooprondeleiding door het museum werd dit verslagjaar uitgebreid naar een wekelijkse rondleiding. Hiervoor zijn inmiddels drie vrijwilligers (onder wie een junior-honoraire conservator), de directeur en de conservator actief. Elke week op zaterdag om 13:30 uur neemt de rondleider jong en oud mee door de tentoonstellingszalen, vertelt verhalen en beantwoordt brandende vragen over de rijke museumcollectie.

Zondagmiddag@HetNatuurhistorisch

In dit verslagjaar programmeerde het museum drie zondagmiddaglezingen in de Hoboken Salon:

6 mei 2018: Rob van Es – **'Workshop *Wollemia*, een levend fossiel onder de microscoop'**, in samenwerking met het Nederlands Genootschap voor Microscopie.

7 oktober 2018: Klaas Post – **'Oerwalvissen en Reuzenhaaien maakten ooit de Westerschelde onveilig!'**, in het kader van de tentoonstelling **'Zeeuwse Oerwalvissen'** en het Weekend van de Wetenschap.

28 oktober 2018: Mohammed Benzakour – **'Tien op een ezel'**, naar aanleiding van en in het kader van het gelijknamige boek en de tentoonstelling.

elke eerste woensdagmiddag van de maand
Het Natuurspreekuur

Het Natuurspreekuur is inmiddels een bekend fenomeen bij bezoekers van alle leeftijden. Ook in 2018 heeft de conservator elke eerste woensdag van de maand meegebrachte vondsten van bezoekers gedetermineerd en diverse vragen beantwoord. Vrijwel alle spreekuren waren goed gevuld met bezoek en vondsten, waaronder, net als vorig jaar, veel fossielen van mammoeten en andere ijstijdzoogdieren van de stranden van de Zandmotor en Maasvlakte 2. Bijzonder was een fossiele kaak van een das van het strand de Zandmotor, die prompt aan het museum werd geschonken door de vinder.

3 maart 2018
Museumnacht010

Speciaal voor de Museumnacht werd de tentoonstelling 'Spreeuw Centraal' verlengd, met als bonus de roemruchte Spreeuwenkaraoke. Nachtelijke bezoekers namen plaats in de tweezitsbank en lieten hun virtuoze vogelzang schallen tussen de opgezette dieren. De vloeibare vormen van zwermen vissen, vogels en insecten inspireren de kunstzinnige mens al eeuwen. Jorn ten Hoopen en de Darwinisten maakten dit voelbaar door de aanwezige zwermen te begeleiden met hun geluidsevolutie. De prijsvraag wie in één oogopslag ziet hoeveel spreeuwen in een zwerm vliegen, werd gewonnen door Sjarel de Kraker. Hij zat met een verschil van slechts 275 spreeuwen het dichts bij het exacte aantal van 12.465.

9-15 april 2018
Nationale Museumweek

Het Natuurhistorisch pronkte in de Museumweek met een stokoude Rotterdamse krokodil. De pantserkrokodillen (*Mecistops cataphractus*) Hakuna en Matata leefden bijna een eeuw in Diergaarde Blijdorp. Rond 1920 kwamen de krokodillen vanuit Afrika in de dierentuin terecht en in 2014 en 2015 overleden ze kort na elkaar. De krokodillen overleefden het bombardement in 1940 en behoorden tot de oudste dierentuinkrokodillen van Europa. Na het overlijden schonk Blijdorp het skelet van het vrouwtje aan het museum. Na langdurige preparatie en conservering werden de schedel, kaken en enkele andere delen van het skelet voor het eerst getoond tijdens de Nationale Museumweek. Bezoekers kwamen weer oog in oog met het vervaarlijke dier. De krokodil leeft voort in de museumcollectie, eigenlijk net zo onbeweeglijk als altijd want ook in Diergaarde Blijdorp verroerde ze zich bijna niet.

twee series colleges, in voor- en najaar
MuseumJeugdUniversiteit

Ook in 2018 werd deelname aan de landelijke MuseumJeugdUniversiteit voortgezet met twee series van vier colleges. Kinderen van 8-12 jaar kregen daarbij colleges van onderzoekers en experts die aansprekende wetenschappelijke onderwerpen op een toegankelijke manier behandelen. Bij beide series colleges werd het maximaal aantal deelnemers van 50 kinderen per collegereeks bereikt, en kwamen er 322 kinderen naar het museum, verdeeld over de acht colleges. De volgende **wetenschappers gaven een college: 18 februari, Rob van Es: 'Kan een plant 200 miljoen jaar overleven?'; 18 maart, André de Baerdemaeker: 'Valt er te praten met een spreeuw?'; 15 april, dr. Eric Mulder: 'Konden slangen vroeger lopen?'; 20 mei, Linde Slikboer: 'Hoe komt een bij de winter door?'; 16 september, prof. dr. Joke Meijer: 'Hebben dieren ook een biologische klok?'; 21 oktober, Ted Sluijter: 'Waarom wil een zalm uit de Noordzee naar Zwitserland?'; 18 november, ir. Garry Bakker: 'Nieuwkomers in de natuur van Rotterdam'; 16 december, dr. Erwin Kompanje: 'Hoe ziet een binnenkant van een eekhoorn eruit?'**

5 juni 2018
Dead Duck Day

Dit jaar was het de 23^e keer dat de wilde eend (*Anas platyrhynchos*) werd herdacht die zich op 5 juni 1995 doodvloog tegen de glazen gevel van het museum en vervolgens de geschiedenis inging als 'het eerste geval van homoseksuele necrofilie' bij die vogelsoort. De

korte openluchtceremonie vond plaats onder het Dead Duck Gedenkteken op de glazen gevel van het museum, dat de plaats en toedracht van dit dramatische voorval markeert en beschrijft. Behalve het herdenken van de dramatische dood van de eend, vraagt Dead Duck Day jaarlijks aandacht voor de miljarden andere vogels die wereldwijd tegen glazen gebouwen om het leven komen.

Eregasten waren zes leden van het hoofdbestuur van **'der Niedersachsen Flugenten und Sturmbootclub' uit Bremen die de Nieuwe Maas** met hun vaarttuig onveilig maakten en samen met hun mascotte Dead Duck Day bezochten. Voor het laatste necrofilie-nieuws uit het dierenrijk was er een applaus voor Harshil Patel, Pranav Vaghashiya en Shantilal K. Tank die **het eerste necrofiliegeval bij de 'Gewone Aziatische Pad' (*Duttaphrynus melanostictus*)** in India wereldkundig maakten. De officiële aankondiging van de langverwachte Duitse vertaling van 'De eendenman' stond ook op het programma. Het boek (dat begin september verscheen) kreeg **in het Duits de titel 'Der Entenmann' en is verbeterd en geactualiseerd, met onder andere het eerste goed gedocumenteerde Duitse geval van necrofilie in het dierenrijk.**

De speciale Dead Duck Day Message werd ingezonden door de Oostenrijkse schrijfster **Eva Menasse, auteur van het boek 'Tiere für Fortgeschrittene'** (vertaald als 'Dieren voor gevorderden'). **Eva Menasse stuurde een fragment over een dode eend uit haar debuutroman 'Vienna' dat in het Duits werd voorgedragen door Kim Zieschang van het Goethe-Instituut Rotterdam.**

26 augustus 2018

Museumpark Vriendendag

In 2018 vond de eerste gezamenlijke Vriendendag van de musea gevestigd in of rond het Museumpark plaats. Vrienden van museum Boijmans, Chabot, Het Nieuwe Instituut, de Kunsthal en Het Natuurhistorisch werden op deze dag in de gelegenheid gesteld de deelnemende musea gratis te bezoeken. Op iedere locatie werden speciale extra activiteiten georganiseerd om de bezoeker zo de kans te geven de diverse musea beter te leren kennen. In Het Natuurhistorisch leidde directeur Kees Moeliker de bezoekers langs de hoogtepunten van de collectie, verzorgde conservator Bram Langeveld een workshop fossielen zoeken en liet de Geurambassadeur de mensen de geuren van het museum ontdekken. Aan het eind van de dag gaf het duo Dwayne Franklin & Daddy Jacob ter afsluiting nog een swingend mini concert op het bordes van Het Natuurhistorisch, terwijl men bij het naastgelegen Kunsthalcafé kon genieten van een drankje.

Bij gelegenheid van deze Vriendendag werd in de Museumwinkel de zogenaamde **'Vriendenzuil' in gebruik genomen** - een apparaat waarmee het museumpubliek ter plaatse Vriend van Het Natuurhistorisch kan worden.

12 december 2018

8th Hoboken Lecture

Voor de achtste keer organiseerde Het Natuurhistorisch, samen met de British Council, de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Codarts en de Volkskrant, de Hoboken Lecture. Hierbij spreekt in het auditorium van de Kunsthal een vooraanstaande Britse wetenschapper voor Rotterdammers en andere nieuwsgierige mensen op niveau over zijn of haar vakgebied. **Studenten van Codarts spelen traditiegetrouw delen van de 'Hoboken Verzeichnis' van Joseph Haydn.**

Dit jaar was de spreker professor Charles Foster, uit Oxford, die met zijn prikkelende lezing 'Being a beast' zijn ervaringen deelde hoe het is om een dier te zijn. Foster leefde

wekenlang als das in een hol en at wormen, zwom 's nachts als otter in de rivieren van Devon en wroette als stadsvos in Londense vuilnisbakken. Zijn conclusies zijn opmerkelijk en geven antwoord op de eeuwenoude vraag 'Hoe gedijen we het best als menselijke wezens?'. Professor Foster werd ingeleid door Bernice Bovenkerk, (dier)ethicus verbonden aan Wageningen University. De Hoboken Lecture werd afgesloten met een Q&A geleid door Volkskrant-wetenschapsjournalist **Maarten Keulemans** en de 'wrap-up' was van de Britse ambassadeur, Zijne Excellentie, Peter Wilson.

Deelname aan andere evenementen

10 t/m 18 maart 2018

Boekenweek (thema Natuur)

De Velponwalvis is de **fragmentaire fossiele walvisschedel van zo'n vijf miljoen jaar oud** die dankzij Velpon® lijm aan elkaar hangt. Het fossiel werd door paleontoloog Mark Bosselaers in 2003 opgegraven bij de aanleg van het Deurganckdock in het Antwerpse havengebied. Het was door druk van de bodemlagen op talloze plaatsen gebroken. Het kostte de onderzoeker tientallen uren puzzelen en gebruik van ontelbare tubes Velpon® om de schedel te herstellen. Toen dat eenmaal gelukt was, bleek het om een nieuwe soort te gaan. Het uitgestorven zeezoogdier werd officieel beschreven en *Fragilicetus velponi* gedoopt, en het unieke, maar fragiele fossiel kreeg een plaats in het collectiedepot van het museum. Deze in elkaar geplakte schedel was tijdelijk te zien in het kader van de Boekenweek 2018 met het **thema 'Natuur'**. **In deze week verscheen het boek 'Natura Morte' waarin paleontoloog Jelle Reumer van elk natuurhistorisch museum in Nederland een bijzonder fossiel beschrijft.** Uit onze collectie koos hij deze fragiele-met-velpon-aan-elkaar-geplakte-walvis.

Op het jaarlijkse boekendiner had museumdirecteur Kees Moeliker de eer om **Jan Terlouw, de schrijver van het Boekenweekessay 'Natuurlijk', in te leiden.** In Arminius trapte hij het Rotterdamse Boekenbal af met een imitatie van nachtingalenzang, en ecologen van Bureau Stadsnatuur namen boekenbalgangers mee naar buiten om in het Museumpark te onderzoeken welke nachtdieren op (koude) kapsalons afkomen.

21 en 22 april

Nationale Bijtelling

In het kader van de Nationale Bijtelling gaf bSR-stadsecoloog Wouter Moerland op 21 april **'bijscholing' en trok hij met belangstellenden door de stadsnatuur rond het museum op zoek naar wilde bijen.**

12 t/m 21 mei 2018

Nationale Vogelweek

In de meivakantie en de daarop volgende vogelweek konden kinderen met thema-speurtocht **'Beter één vogel in de hand ...'** in het museum op zoek naar alles wat vliegt en fladdert om leuke weetjes en vogelwijsheden te ontdekken. Buiten ging een speciale vogelweek-excursie in de omgeving van het museum op zoek naar de Nijlgans, de inmiddels stevig ingeburgerde exotische watervogel.

16 en 17 juni

Dag van de Architectuur

Omdat het Land van Hoboken centraal stond in de Rotterdamse editie van dit landelijke evenement, zette Het Natuurhistorisch de deuren van Villa Dijkzigt en de Hoboken Salon open voor voordrachten en rondleidingen, waarbij de architectuurliefhebbers ook achter de schermen van ons Rijksmonument mochten kijken.

1 juli t/m 5 augustus 2018
Kunsthall LIVE OP ZONDAG

Zes zondagen was het feest in het Museumpark op het plein tussen Het Natuurhistorisch en de Kunsthall, met live-muziek en DJ's, food & drinks en fashion & art. Het museum droeg bij aan **de feestvreugde met de 'Museumpark Natuurtour' waarbij het publiek elke zondag met een stadsbioloog op sleeptouw werd genomen door de natuur rond beide culturele instellingen.**

14 juli t/m 26 augustus
Jeugdvakantiepaspoort

In de zomervakantie konden kinderen met het Jeugdvakantiepaspoort en andere jonge bezoekers gratis **een speurtocht doen met de titel 'Alleen of samen één'**. Van de meeste organismen is er in het museum maar één te vinden, terwijl ze tijdens hun leven vaak op verschillende manieren met elkaar samen zijn. Door het maken van de opdrachten ontmoetten kinderen dieren die graag alleen door het leven gaan, dieren die elkaar nodig hebben en dieren in groepen, én ontdekten waarom, hoe en wanneer planten en dieren samenleven.

Er was een versie beschikbaar voor kinderen van 4 t/m 6 jaar en een voor kinderen vanaf 7 jaar, waarbij beide speurtochten opdrachten hadden op dezelfde locaties en met **dezelfde thema's**. Er kwamen 1.684 kinderen en 630 betalende begeleiders met een vakantiepaspoort naar het museum voor deze speurtocht (2017: 1.502 kinderen en 552 begeleiders). Daarnaast deden nog 542 kinderen zonder paspoort de speurtocht (2017: 710 kinderen).

24 en 25 augustus 2018
Europese Nacht van de Vleermuis

Vleermuisspecialisten van Bureau Stadsnatuur verzorgden twee excursies, een in Gouda en een in het Museumpark in Rotterdam. Er werd zowel met handdetectors als automatische batdetectors naar vleermuizen gezocht. Nieuw dit jaar was de inzet van een warmtebeeldcamera, waarmee jagende vleermuizen in beeld gebracht werden en live gevolgd konden worden. Aangezien met die camera ook andere nacht-actieve dieren goed zichtbaar worden, werd het publiek in Rotterdam getraakteerd op ratten die met het blote oog onopgemerkt gebleven zouden zijn.

6 en 7 oktober 2018
Weekend van de Wetenschap: walvisonderzoek

Het Weekend van de Wetenschap stond in Het Natuurhistorisch in het teken van onderzoek naar fossiele walvissen, met twee activiteiten: een walvisrondleiding en een walvislezing. Op zaterdag nam conservator Bram Langeveld belangstellenden mee langs en onder de walvis skeletten die het museum rijk is en op zondag gaf honorair conservator Klaas Post de lezing 'Oerwalvissen en Reuzenhaaien maakten ooit de Westerschelde onveilig!' over zijn

expedities in de Zeeuwse stromen waarbij hij een unieke fossielenschat opviste: schedels met kaken, flippers en stukken wervelkolommen van walvissen, dolfijnen, lederschildpadden, reuzenhaaien en enorme maanvissen, allemaal ingebed in loodzware stukken zandsteen en soms nog in anatomisch verband. Zeldzame fossielen die uitmuntend bewaard zijn gebleven: uniek voor heel Europa! Na afloop gaf hij tekst en uitleg in de expo 'Zeeuwse Oerwalvissen' waar die topfossielen in het echt te zien waren.

3 t/m 14 oktober
Kinderboekenweek

In de Kinderboekenweek was het thema vriendschap. Hierop sloot het museum aan met een zoekkaart waarmee jonge bezoekers in het museum dieren ontmoetten die je niet zo snel samen zou verwachten, maar die toch heel handig met elkaar samenleven. Ook werd in het kader van dit thema in de aansluitende herfstvakantie een lezing gegeven door Geert-Jan Roegers over vriendschappen bij dieren, in het kader van zijn boek 'De grondel & de garnaal'.

COMMUNICATIE

Publicaties

Van het museummagazine *Straatgras* verscheen jaargang 30 met twee nummers en in totaal 76 pagina's. Van de digitale nieuwsbrief 'Het Natuurhistorisch Nieuws' verschenen de nummers 19 t/m 22 in januari, juni, september en december; in maart verscheen een speciale Museumnacht-editie. Er verschenen in 2018 geen eigen boekpublicaties van het museum. Wel was Het Natuurhistorisch onder het vaandel van Uitgeverij Matrijs co-uitgever van het boek 'Fraaie Schepsels' waarin Ed Buijsman 200 jaar geschiedenis van de grote stern in Nederland beschrijft. Bijdragen van museummedewerkers aan andere (boek)publicaties staan in de bijlage. Het wetenschappelijke online journal *Deinsea* publiceerde in het verslagjaar twee artikelen:

- Langeveld, B.W., Mol, D. & Van der Plicht, H. 2018 - Arctic fox (*Alopex lagopus*) from the North Sea - *Deinsea* 18: 1 - 5 [gepubliceerd 8 mei 2018]
- Kompanje, E.J.O. & Reumer, J.W.F. 2018 - 'Many bad attacks of sickness' – Did Charles Darwin suffer from chronic borreliosis? - *Deinsea* 18: 6 - 12 [gepubliceerd 28 december 2018]

Internet

De website van het museum (www.hetnatuurhistorisch.nl) had in dit verslagjaar 268.565 bezoekers (gemiddeld 735 per dag), waarvan 154.961 unieke (2017: 265.317 en 168.174). Het totaal aantal pagina's dat bezocht werd, is 2.166.531.

Social media

In dit verslagjaar werd er ook weer getwitterd over het wel en wee van het museum (@HetNatuurhist) en Bureau Stadsnatuur (@stadsnatuur) en werd de Facebookpagina (<http://www.facebook.com/hetnatuurhistorisch>) van het museum voor promotionele doeleinden ingezet. Aan het eind van het verslagjaar had @HetNatuurhist 7.285 (2017: 7.220) en @stadsnatuur 3.574 volgers (2017: 4.250). Onze Facebookpagina had eind 2018 2.544 (2017: 2100) 'likes'. Nieuw, met ingang van 2018, is het Instagram-account

van het museum (https://www.instagram.com/het_natuurhistorisch/), waar 16 berichten 331 volgers trokken.

Promotie

Met columns, lezingen, colleges en andere optredens van museummedewerkers werd Het **Natuurhistorisch actief gepromoot**. **Kees Moeliker schreef de rubriek 'Beest'** voor NRC Handelsblad, een column in National Geographic en bleef tweemaandelijks mini-colleges over lokale fauna geven bij de talkshow Rotterdam Late Night in Worm. Hij hield in Pakhuis de Zwijger, Amsterdam, de voordracht **'De eend en de kanarie'** ter gelegenheid van de viering **'25 jaar Fokke & Sukke'**, las voor uit **'De kloten van de mus'** op het **Nijmeegs Boekenfeesten** verzorgde de openingsact van het Rotterdamse Boekenbal in Arminius. Bijzonder was ook zijn bijdrage over de beroemde Rotterdamse autozwaan aan het door Naturalis en de Nieuwe Philharmonie Utrecht **georganiseerde theaterprogramma 'Carnaval des Animaux'** in de Stadsgehoorzaal Leiden.

Conservator Bram Langeveld gaf lezingen over fossielen van de Zandmotor en de vindplaats Scheur 10 voor de Werkgroep Pleistocene Zoogdieren en de Belgische Vereniging voor Paleontologie en diverse radio- en televisieprogramma's, waaronder Vroege Vogels (BNN VARA) en Willem Wever (KRO-NCRV) maakten dankbaar gebruik van zijn kennis.

Medewerkers van Bureau Stadsnatuur vertegenwoordigden het museum ook veelvuldig met lezingen, als dagvoorzitter, bij excursies en met optredens (zie hiervoor het hoofdstuk Bureau Stadsnatuur). **André de Baerdemaeker verzorgde de column 'Andere Rotterdammers'** (over stadsnatuur) voor Vers Beton.

Als verlengstuk van de tentoonstelling 'Dode dieren met een verhaal' werd in de loop van het verslagjaar het motto **'een doodleuk museum'** in neonletters op de dakrand van Villa Dijkzigt geplaatst. Hiermee werd ook de herkenbaarheid van het museum aan de Westzeedijk-zijde sterk verbeterd.

In het stadhuis aan de Coolsingel werd dankbaar gebruik gemaakt van het aanbod om, ter promotie van het museum, een deel van de collectie te presenteren in een aantal in het oog lopende vitrines. Er werd gekozen voor delen van de stadsnatuurcollectie en fossielen opgevist uit het zandwingebied van Maasvlakte 2.

Aan de nieuwe vijfdelige televisiedocumentaire-serie **'Rotterdamers in het Groen'** van RTV-Rijnmond leverde het museum een stevige bijdrage. Kees Moeliker was de presentator. Hij richtte zich in het rijke Rotterdamse groen nu eens niet op dieren maar op mensen. Zodoende nam hij de kijkers mee door parken en (volks)tuinen, over daken en langs singels en kwam hij in elke aflevering ook een ecooloog van Bureau Stadsnatuur tegen. Er werd ter voorbereiding van deze televisieserie samengewerkt met de Vereniging Deltametropool.

De algemene publieksfolder beleefde in 2018 een geactualiseerde herdruk.

Publiciteit

De tentoonstellingen, overige activiteiten en ander nieuws van het museum werden naar buiten gecommuniceerd in 9 persberichten (2017: 12) en 24 nieuwsitems (2017: 26) op de website www.hetnatuurhistorisch.nl die ook via social media verspreid werden. Er was ruime aandacht in de media, met als hoogtepunten de verwerving van de Haagse kluiFreiger, de IJs-ijsvogel, de wild-plassende museumdirecteur, de depotperikelen en het eigen onderzoek naar de **'massasterfte' onder spreeuwen op een slaapplaats in Den Haag**. Bijzonder was ook de aandacht voor het Stadsnatuurreservaat dat in het Museumpark achter het museum werd **'geopend'** en het onderzoek naar het dieet van uitgestorven reuzenherten dat werd vastgesteld op basis van voedselresten die uit een holle fossiele kies waren gepeuterd.

De Duitse vertaling van het boek 'De eendenman' van Kees Moeliker genereerde veel aandacht voor het museum in de Duitse media. De expo 'Dode dieren met een verhaal' trok ook internationale aandacht.

Onverwacht was de internationale media-aandacht voor een publicatie in Deinsea waarin eigen medewerkers een nieuwe hypothese over de oorzaak van de kwakkelende gezondheid van Charles Darwin presenteerden: hij leed vermoedelijk aan de ziekte van Lyme.

De bSR-ecologen Remko Andeweg en Niels Godijn figureerden in de Volkskrantrubriek 'Caspar Loopt'. Ecoloog Garry Bakker haalde het NOS Journaal in een item over de rijke natuur in de Rotterdamse haven.

EDUCATIE & PUBLIEKSBEGELEIDING

Kidsproof

In 2018 is Het Natuurhistorisch 'Kidsproof' bevonden en mag dat felbegeerde predicaat heel 2019 voeren. Kidsproof word je niet zomaar. Je moet als museum aangesloten zijn bij de Museumvereniging, minimaal 40 inspecties hebben ontvangen van jonge bezoekers (museuminspecteurs) én gemiddeld het cijfer 7,5 (of hoger) hebben behaald. Met onze 8,4 zijn we dik tevreden, en samen met het Maritiem Museum de enige twee Kidsproof musea in Rotterdam. Met de sticker op de deur weet iedere bezoeker dat het museum door kinderen zelf is aanbevolen en garant staat voor een kindvriendelijk bezoek.

Onderwijs

In 2018 werden er 126 museumlessen gegeven aan basisschoolklassen. In totaal kregen hiermee 2.494 leerlingen en 509 begeleiders een museale uitbreiding op het natuuronderwijs op school (2017: 106 klassen, 2.239 leerlingen en 476 begeleiders).

Vanuit het voortgezet onderwijs ontving het museum 115 groepen voor een les of rondleiding. Deze groepen bestonden samen uit 2.740 leerlingen en 237 begeleiders (2017: 114 groepen, 2.540 leerlingen en 283 begeleiders). Ook dit jaar bleek dat scholen die Het Natuurhistorisch inmiddels weten te vinden, graag terugkomen en de bezoeken in het jaarplan opnemen. Het afgelopen jaren gegroeide aantal leerlingen voortgezet onderwijs lijkt hiermee een vaststaand gegeven te zijn geworden. In hoeverre de tijdelijke sluiting van Naturalis hierop van invloed is geweest, zal in de komende jaren wanneer ons Leids collega-museum weer open is, moeten blijken.

Er werden dit verslagjaar geen nieuwe lessen aan het aanbod toegevoegd. Wel werd de les 'Hap, Slik, Weg' na pilots in 2017 verder aangepast aan het onderzoekend leren. Ook de les 'Wereldnatuur' werd grondig herzien, waardoor er geen gescheiden lesbladen meer zijn voor midden- en bovenbouw, maar één les voor groep 6, 7 en 8. De les voor het basisonderwijs in het kader van de lessenreeks van het Wetenschapsknooppunt 'Hoe kun je overleven' werd geheel vernieuwd. Het aanbod voor het basisonderwijs bestaat hierdoor uit dertien lessen voor de diverse niveaus, waarvan tien lessen van het museum zelf, twee ('Ketelbinkie' en 'Dieren Verzamelen') die in samenwerking met de SKVR zijn opgezet en een in samenwerking met het Wetenschapsknooppunt.

Voor het voortgezet onderwijs bleef het aanbod bestaan uit elf verschillende lessen en rondleidingen. De lessen 'Ordening', 'Leven met leven' en 'Darwin en evolutie' werden inhoudelijk aangepast en qua vormgeving aangepast aan de nieuwe huisstijl.

In het kader van het Hoger Onderwijs verzorgden conservator Bram Langeveld een practicum diersystematiek voor Erasmus University College (EUC), en honorair conservator Erwin Kompanje colleges over aangeboren afwijkingen voor studenten geneeskunde en nanobiologie.

Kinderfeestjes

Aan kinderfeestjes namen dit jaar 1.222 kinderen en 331 begeleiders deel, verspreid over 174 feestjes (2017: 1.238 kinderen, 338 ouders/verzorgers en 177 feestjes). Zij kwamen hierdoor op een speelse manier in aanraking met het museum en de collectie. Het aanbod aan feestjes bleef gelijk en bestond uit vier feestjes in verschillende leeftijdscategorieën, waarbij het Jungle-avontuur (68 keer) het vaakst afgenomen werd, gevolgd door het Potvispartijtje (61), het Onderzoeksfest (28) en het Onderwaterfest (17). De poule met begeleiders van kinderfeestjes bestond dit jaar uit negen personen.

Speurtochten

Ook de drie vaste speurtochten vonden dit jaar weer gretig aftrek. **Met de speurtocht 'Een kijkje achter de schermen' voor kinderen van 7 t/m 14 jaar ontdekten de kinderen met opdrachten in het rijk geïllustreerde boekje hoe het museum collectiestukken bewaart en waarom dat gedaan wordt.** Er waren 1.117 kinderen (2017: 1.019 kinderen) die deze speurtocht deden.

De jongere kinderen zochten **met 'Ik zie, ik zie wat jij niet ziet...!' verschillende dieren** in het museum en konden hierbij verschillen zoeken, dieren aftekenen en leuke weetjes ontdekken. Deze speurtocht werd door 1.337 kinderen (2017: 1.131 kinderen) gedaan.

Met de 'Pettentocht' werden kinderen gericht door de tentoonstelling Pure Veerkracht gestuurd en ontdekten zo interessante feitjes over dieren in de stad. Deze speurtocht werd door 265 kinderen (2017: 166) gedaan. Deze stijging is te danken aan een seizoensactie (maart-mei) waarbij kinderen met een Rotterdampas de speurtocht met 50% korting konden doen.

Speciale educatieve activiteiten

In het tweede deel van de kerstvakantie (januari 2018) konden kinderen meedoen aan echt wetenschappelijk onderzoek door een braakbal van een uil uit te pluizen.

Tijdens de voorjaarsvakantie werd er afscheid genomen van de winter, en werd er **voorgelezen uit het boek 'Kleine Ijsbeer en de verdwenen vissen' van Hans de Beer en werd er aansluitend een workshop iglo bouwen gegeven, waarbij de personages uit het verhaal ook een plekje in het winterlandschap kregen.** De activiteit werd bezocht door een heuse Lars de ijsbeer. De activiteit werd enkele weken later herhaald op een woensdagmiddag.

In de meivakantie werd in samenwerking met KidzKlix een fotografieworkshop georganiseerd. Hierbij leerden kinderen en hun ouders anders kijken naar de natuur en legden deze vast terwijl ze leuke weetjes hoorden over hun vondsten.

In de herfstvakantie was het thema vriendschap, hetgeen aansloot op het thema van de kinderboekenweek. Tijdens deze week en in de vakantie konden kinderen met een zoekkaart op pad door het museum en ontmoetten zo dieren die je niet zo snel samen zou verwachten, maar die toch heel handig met elkaar samenleven. De zoekkaart werd door 154 kinderen gedaan.

In het eerste deel van de kerstvakantie (december 2018) werd een speciale winterrondleiding georganiseerd waarbij groepen meegenomen werden door de museumzalen langs dieren die in winterslaap gaan, dieren die vertrekken naar warme oorden **en langs bijzondere 'kerstsoorten' zoals het rendier en dennenbomen.**

Het totale aantal kinderen **dat 'buitenschools' deelnam aan een workshop, speurtocht of lezing** was 5.887 (2017: 5.412).

Overige rondleidingen

Naast schoolgroepen, kwamen er ook vanuit bedrijven, verenigingen en familieactiviteiten groepen naar het museum voor een speciale rondleiding, bijvoorbeeld door het depot of rond een bepaald thema. Hiervoor kwamen dit verslagjaar 12 groepen naar het museum.

Audiotour

In 2018 werden de gratis verstrekte audiotours verder geactualiseerd en kreeg deze service aan het publiek een eigen display in de vernieuwde Museumwinkel. De tour Biodiversiteit bleef beschikbaar voor volwassenen in het Nederlands en Engels. Ook de kindertour bleef in trek; deelnemers daaraan kregen als beloning een stickervel met een aantal iconische museumdieren.

Samenwerking 'Leren doe je samen'

In maart 2018 werd het **landelijke project 'Leren doe je samen'**, ter bevordering van wetenschapeducatie in het basisonderwijs, afgesloten met een bezoek aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen in Brussel en de definitieve versies van de ontwikkelde richtlijnen en het werkvormenboekje. Ook werd er samengewerkt in het kader van het landelijke project Nederland Zoemt, waarbij gezamenlijk educatieve opdrachtbladen werden ontwikkeld in twee versies voor kinderen tot 12 jaar en voor 12 jaar en ouder. Er werd besloten de samenwerking voort te zetten in een kleinere vorm, met vier keer per jaar bijeenkomsten van de regiegroep, één trainingsdag voor ontwikkelaars, één trainingsdag voor uitvoerders en de Maand van het Meekijken in de maand mei. Hierdoor zijn er concrete contacten met de educatieve afdelingen van dertien andere natuurhistorische instellingen en kunnen nieuwe ontwikkelingen van elkaar makkelijk worden gevolgd en vragen worden besproken.

Educatieve bruiklenen

In totaal waren er 17 bruiklenen van collectiemateriaal ten behoeve van educatie, evenementen of tentoonstellingen, aan Bibliotheek Rotterdam, Boekhandel Donner, Egelopvang Papendrecht, Gemeente Rotterdam (expo in Stadhuis), Kinderboerderij Papenhove (Papendrecht), Maritiem Museum Rotterdam, Museum Schokland, Naturalis, Nederlands Zilvermuseum, Reconschool (Rotterdam), Stichting Het Laatste Eiland (ten behoeven van Tiengemeten Festival), Streekmuseum Krimpenerwaard, Studio Elmo Vermijs (ten behoeve van Oerol Festival), Verhalenhuis Belvédère (Rotterdam) en Vogelklas Karel Schot (2x), alsmede aan enige particulieren. De bruiklenen aan de Bibliotheek Rotterdam, de Gemeente Rotterdam en het Nederlands Zilvermuseum betreffen omvangrijke hoeveelheden collectiemateriaal ten behoeve van tentoonstellingen.

COLLECTIE & ONDERZOEK

Omvang van de collectie

In het verslagjaar is het totaal aantal monsters in de collectie opnieuw geschat in het kader van het Europese project DiSSCo (Distributed Systems of Scientific Collections), waarin het museum participeert. Doordat een steeds groter deel van de collectie gedigitaliseerd is, wordt deze schatting steeds nauwkeuriger. De huidige schatting bedraagt: 363.200 monsters. Het aantal objecten in de collectie is een veelvoud daarvan: een monster kan immers uit honderden exemplaren van dezelfde soort met dezelfde vindplaats en verzameldatum

bestaan. Het aandeel van de collectie dat op monsterniveau digitaal ontsloten is, bedraagt 81%. Dat is de zogenaamde registratiegraad.

Aanwinsten

In het aanwinstenboek werden 189 (2017: 227) aanwinsten geregistreerd. Een aanwinst kan uit slechts een object bestaan of vele monsters omvatten. Schenkingen voor collectie en bibliotheek werden ontvangen van 120 personen en 12 instellingen. Belangrijke grote aanwinsten in 2018 zijn: ruim 100 gedetailleerde afgietsels van de hersenholte van zoogdieren en vogels van G.Th. de Vries, 4.845 snuitkevers van W.J. Veldkamp, ca. 170 zoogdierschedels en geweien uit de nalatenschap van H.L. Blonk, ruim 500 vooral Zeeuwse opgezette vogels en zoogdieren van J.M.W. Meulmeester, een wierenherbarium van circa 2.000 bladen en preparaten uit met name Zeeuwse wateren van M. Karremans, circa 200 fossiele walvisresten uit voornamelijk de Westerschelde van K. Post en enkele tientallen walrus- en andere fossielen van de vindplaats Scheur 10, voor de Vlaamse kust. De topper qua aantal is de vlinderverzameling van C.H. de Veld die bestaat uit 5.751 uitstekend gedocumenteerde exemplaren verzameld vanaf de jaren 1950. Naast de algemene soorten bevat de verzameling ook zeldzame soorten zoals koninginnenpage. Bijzonder is de aanwezigheid, behalve vlinders uit Gelderland, Noord-Brabant en verschillende Europese landen van veel regionaal materiaal, uit Rotterdam, Maassluis en vooral Berkel en Rodenrijs: een van de topstukken is een fraaie doodshoofdvlinder uit die gemeente.

Onder de vele losse aanwinsten bevond zich een aantal opmerkelijke en/of zeldzame vondsten, zoals: delen van het skelet van een grote tonijn (*Thunnus thynnus*) van de Brouwersdam (NMR 997900001846), een middelste zaagbek (*Mergus serrator*) die met zijn snavel in een Japanse oester (*Crassostrea gigas*) vastzit (NMR 998900005934), een kleine zilverreiger (*Egretta garzetta*) uit Wilhelminadorp (NMR 998900005894), een afgietsel van het holotype van een uitgestorven dwergolifant (*Palaeoloxodon lomolinoi*) van Naxos (NMR 999100016682), onder andere een narwaltand, diverse boeken en een harpoen uit de collectie A.B. van Deinse (18-050), een deel van het scheenbeen van een uitgestorven beverachtige (*Trogotherium cuvieri*) van Maasvlakte 2 (NMR 999100016686), een opperarmbeen van een reuzenalk (*Pinguinus impennis*) van Yerseke (NMR 998900005959), een exemplaar van Zandvoort (NMR 998900006033), twee fragmenten van Maasvlakte 2 (NMR 998900005960 en NMR 998900006032) en een ravenbeksbeen van de Zandmotor (NMR 998900006031), een hermelijn (*Mustela erminea*) uit Nieuwkoop (NMR 99900003677), een afgietsel van de schedel van orang-oetan Piku (*Pongo pygmaeus*) uit Blijdorp (NMR 999000003680), een pathologisch geweideel van een reuzenhert (*Megaloceros giganteus*) uit Overijssel (18-150), een fossiele kaak van een das (*Meles meles*) van de Zandmotor (18-157), een fraai geprepareerde visarend (*Pandion haliaetus*) uit Limburg (NMR 998900006049), gebogen traliemossels (*Ischadium recurvum*) uit Amsterdam (NMR 993000098990 en NMR 993000098991), een mol (*Talpa europaea*) met een zeldzame kleurafwijking uit Hei- en Boecop (18-174).

Met de kwalificatie 'dood dier met een verhaal' kwamen in 2018 binnen een gemummificeerde dwergvleermuis (*Pipistrellus pipistrellus*) uit het kledingatelier van Conny Janssen Danst (NMR 99900003662), een huismuis (*Mus musculus*) gevangen tijdens de muizenplaag in de Markthal (NMR 99900003661), een ijsvogel uit Oostzaan (NMR 998900005936), de holenduif (*Columba oenas*) die Friesland verduisterde (NMR 998900005887) en de overblijfselen van een blauwe reiger (*Ardea cinerea*) die in het Haagse Bos werd opgegeten door een zwerver (NMR 998900005889).

De Dierenambulance Zuid-Holland Zuid bracht in 2018 onder andere een kleine mantelmeeuw (*Larus fuscus*) van de Maasvlakte (NMR 998900006074) en een jonge

ooievaar (*Ciconia ciconia*) uit Rotterdam (NMR 998900005961). Dankzij de fijne relatie met de Vogelklas Karel Schot vinden bijzondere en minder bijzondere elementen van de stadsavifauna hun weg naar Het Natuurhistorisch, waaronder een waterral (*Rallus aquaticus*) van de Maasvlakte (NMR 998900005867), een bergeend (*Tadorna tadorna*) uit Oostvoorne (NMR 998900005912), een boomvalk (*Falco subbuteo*) van de Albert Plesmanweg (NMR 998900005895), een barmsijs (*Carduelis flammea*) uit Hoogvliet (NMR 998900005928) en een zilvermeeuw (*Larus argentatus*) van de Maasvlakte (NMR 998900006044). Andere stadsecologische aanwinsten betreffen een steenmarter (*Martes foina*) en een boommarter (*Martes martes*) uit Amsterdam (NMR 99900003665 en NMR 99900003664), een beflijster (*Turdus torquatus*) uit de Saftlevenstraat, Rotterdam (NMR 998900005946), een goudplevier (*Pluvialis apricaria*) van de Oldegaarde, Rotterdam (NMR 998900005997), vijftien spreeuwen (*Sturnus vulgaris*) uit het Huygenspark in Den Haag (NMR 998900006014-28) en een ransuil (*Asio otus*) van de Westersingel (NMR 998900006075). De ecologen van Bureau Stadsnatuur houden tijdens veldwerk hun ogen ook goed open voor de collectie en verzamelden in 2018 onder andere de resten van een gaai (*Garrulus glandarius*) die vastzat in de nestholte van een winterkoning (NMR 998900005879) en twee exemplaren van de marm grondel (*Proterorhinus semilunaris*) uit het Zuiderpark (NMR 997900001840).

In 2018 zijn dankzij enthousiaste inzet van steeds meer vrijwilligers 39 (2017: 49) zoogdieren en 162 (2017: 74) vogels geprepareerd tot balg. Dit betrof zowel aanwinsten uit 2018 als eerder in de vriezer gedeponeerde exemplaren. Voorts werden er 13 andere aanwinsten in alcohol geconserveerd.

Collectiebeheer

Het uit zijn voegen barstende 'Haren en Veren' depot K13 in gebouw Villa Dijkzigt, waar voornamelijk opgezette en gebalge vogels en zoogdieren bewaard worden, is dit jaar volledig heringericht. Alle oude kasten en rekken zijn verwijderd en vervangen door moderne rolstellingen, waardoor er zeer veel opslagruimte gewonnen is. De dit jaar door vrijwilligers van Het Natuurhistorisch geprepareerde vogelbalgen (162 ex.) zijn digitaal geregistreerd en volledig in de taxonomisch geordende collectie geïntegreerd. Hetzelfde geldt voor de dit jaar gebalge zoogdieren (39 ex.). Er zijn dit jaar 7.865 monsters schelpen digitaal geregistreerd en in de collectie geïntegreerd. De registratie van de in 2017 door J.G. Brewer geschonken collectie fossiele zoogdierresten uit een zandwinning bij Raalte is dit jaar afgerond. Er werden 1.524 fossielen geregistreerd en geïntegreerd in de collectie. Van de door K. Post geschonken fossiele walvisresten zijn dit jaar een verdere 200 objecten digitaal geregistreerd en in de collectie geïntegreerd.

Het werk aan de insectencollectie ging in 2018 gestaag door en werd gecoördineerd door honorair conservator Frans Sliker, die ook al het digitale registratiewerk deed. Linde Slikboer en Bart Coppens, beiden inmiddels junior honorair conservator, verzetten ook dit jaar weer veel werk. Ondanks een druk veldwerkseizoen determineerde Linde Slikboer 600 bijen (Apidae); Frans Sliker registreerde deze determinaties digitaal, zodat deze deelcollectie nu veel beter ontsloten is. Bart Coppens werkte samen met Frans Sliker aan de vlindercollectie. Hij assisteerde bij de indeling van de Oriëntaalse dag- en nachtvlinders en bij het maken van een begin aan de laatste grote niet-Europese collectie: de vlinders uit de Australaziatische regio. Hij was tevens een enorme hulp bij het saaië 'overprikken' van vlinders in insectenladen. De omvangrijke schenking van C.H. de Veld (5.751 vlinders) vond plaats in januari 2018. Dit vormde het startsein voor een herindeling: de Nederlandse en Europese collectie worden nu geïntegreerd tot een collectie, waarbij collectie De Veld tegelijkertijd wordt bijgepikt. Deze immense klus wordt hopelijk in 2021 afgerond. Van collectie De Veld zijn in

2018 zo'n 700 exemplaren digitaal geregistreerd. Van de schenking van W.J. Veldkamp werd zo'n 50% digitaal geregistreerd in 2018.

Registratie

Aan het eind van 2018 waren 295.496 (2017: 280.490) NMR collectie-records in de webdatabase opgenomen. Tevens waren er in deze online webdatabase 18.321 (2017: 16.631) aan records gekoppelde foto's en overige documenten te bekijken. Enkele duizenden schelpenfoto's zijn dit jaar vervangen door kwalitatief betere foto's.

In de collectiedatabase van het museum werden dit jaar 3.342 aanwinsten (uit 2018) geregistreerd. Daarnaast ging ook het met terugwerkende kracht digitaal registreren van de al bestaande NMR-collectie onverminderd door. In totaal omvatten de collectie-databases aan het eind van het verslagjaar 295.496 records (2017: 280.490), verdeeld over de volgende deelcollecties:

Fungi: 820 records (was 820) – geen aanwinsten geregistreerd
 Planten: 12.291 records (was 11.984) – 4 aanwinsten geregistreerd
 Mossen: 3.496 records (was 3.496) – geen aanwinsten geregistreerd
 Vlinders: 76.318 records (was 73.990) – 703 aanwinsten geregistreerd
 Kevers: 31.312 records (was 29.148) – 2.159 aanwinsten geregistreerd
 Vliesvleugeligen: 36.719 records (was 36.561) – geen aanwinsten geregistreerd
 Overige insecten** : 10.869 records (was 10.759) – geen aanwinsten geregistreerd
 Spinnen, Mijten, Miljoenpoten, Duizendpoten: 1.675 records (was 1.504) – 2 aanwinsten geregistreerd
 Kreeftachtigen: 1.442 records (was 1.438) – 1 aanwinst geregistreerd
 Overige (meest mariene) invertebraten: 810 records (was 803) – 3 aanwinsten geregistreerd
 Weekdieren (schelpen): 92.598 records (was 84.733) – 2 aanwinsten geregistreerd
 Reptielen en Amfibieën: 589 records (was 579) – 3 aanwinsten geregistreerd
 Vogels: 5.440 records (was 5.243) – 195 aanwinsten geregistreerd
 Vissen: 1.544 records (was 1.522) – 10 aanwinsten geregistreerd
 Zoogdieren - fossiel: 16.018 records (was 14.240) – 197 aanwinsten geregistreerd
 Zoogdieren - recent: 3.555 records (was 3.499) – 63 aanwinsten geregistreerd

[** libellen, vliegen, schietmotten, wantsen, sprinkhanen & krekels]

niet natuurhistorische collectie (kunst, paraferalia, vangmiddelen etc.): 248 records (was 248) – geen aanwinsten geregistreerd.

Er zijn in 2018 1.690 foto's en pdf's aan de op internet raadpleegbare collectiedatabase en aan de NMR schelpencollectiefoto-database toegevoegd, waarmee het totale aantal collectiegerelateerde mediatheekbestanden op 18.321 komt (2017: 16.631). De speciale NMR collectie-fotopagina's (uitsluitend schelpen, zie www.nmr-pics.nl) trokken 107.492 bezoekers (51.938 unieke) die goed waren voor 13.452.284 fotoviews (14.808.873 views in 2017). Deze schelpenwebsite wordt geroemd om zijn volledigheid en actuele taxonomie en wordt geraadpleegd door bezoekers uit circa 150 landen.

Onderzoek

Ewan Fordyce (University of Otago, Nieuw-Zeeland) bezocht de collectie om walvisfossielen uit de Westerschelde te bestuderen. Wietske Prummel (Groninger Instituut voor Archeologie, RUG) maakte van de collectie met recente en fossiele walvisbeenderen gebruik om een

gehoorkapsel van een walvis uit een opgraving in Wijster te determineren en publiceerde daarover in *Paleo-Aktueel* 29. Femke Coevert onderzocht samen met het Amsterdam UMC - locatie AMC enkele slagstanden uit de collectie met licht van verschillende golf lengtes. Youri van den Hurk (PhD student University College London) bracht enkele dagen door in het bottendepot waar hij recente walvisbotten fotografeerde om een determinatiesleutel te maken. Emily Wiesendanger (PhD student aan Royal Holloway, University of London) onderzocht rendierfossielen uit de Noordzee en het binnenland om inzicht in vroegere migratiepatronen te krijgen. Leonard Dewaele (PhD student aan George Mason University) onderzocht fossiele schedels van de uitgestorven walrus *Ontocetus*. Jimmy de Rooij (student Universiteit Utrecht) gebruikte de collectie fossiele zoogdieren om zijn onderzoeksmateriaal van de Franse kust op naam te brengen. Grant Zazula (Yukon Palaeontology Program, Whitehorse, Canada) bezocht het museum en de collectie en bestudeerde o.a. Europese fossielen van de steppenwisent. Zoöarcheoloog Ben Gruwier vergeleek zijn archeologische vondsten met recente vogelskeletten en nam maten van bunzingschedels en -botten. Jaeike Faber (Amsterdam UMC - locatie AMC) gebruikte harten van diverse geprepareerde zoogdieren en vogels voor haar onderzoek. Sjors Leermakers (Bayer CropScience) bestudeerde enkele bekende plaaginsecten. Kees van Bochove (Datura) bemonsterde elften en finten uit de alcoholcollectie om DNA te isoleren als vergelijkingsmateriaal bij onderzoek aan environmental DNA. Marit Peters (student Universiteit Utrecht) maakte haar onderzoeksstage aan een fossiele schildpad uit de Westerschelde af.

Ook *citizen science* had een belangrijke rol, met name op paleontologisch vlak: er vonden ca. 10 bezoeken plaats van fossielenverzamelaars die vondsten van het strand van Maasvlakte 2 en de Zandmotor onder begeleiding van de conservator op naam brachten aan de hand van de collectie recente zoogdieren. De fossielendeterminatiedag die door Het Natuurhistorisch in samenwerking met Historyland (Hellevoetsluis) werd georganiseerd op 27 mei 2018 droeg daar ook aan bij. De jonge strandvondstenonderzoeker Arie Twigt vergeleek een huisje van een landslak dat hij op het strand vond met exemplaren uit de collectie.

Eigen werk van (junior) honorair conservatoren en (junior) honorair onderzoekers richtte zich op valdeurspinnen (A. Decae), waterkevers (B. van Vondel), fossiele zeezoogdieren (K. Post), pleistocene zoogdieren (D. Mol, J.W.F. Reumer), stootstanden (J. van der Beek), kevers (A.J.A. Heetman), fossiele vissen (H. Diependaal, E. Meinema), vleermuizen (J. Mulder), wieren (Y.S.D.M. de Jong) en Nederlandse pleistocene reptielen en amfibieën (S. Schouten). De conservator continueerde zijn onderzoek aan de pleistocene avifauna van de Noordzee en onderzocht fossiele plantenresten van het strand van Maasvlakte 2. Marijn Roosen (HAS Hogeschool) deed een onderzoeksstage van vijf maanden aan de fossiele schelpen uit de boring die in 2016 achter het museum werd gezet in opdracht van het Erasmus MC voor koude-warmteopslag. Hij verrichtte een biodiversiteitsreconstructie en deed daarvoor ook taxonomisch werk aan het materiaal. Hierbij werden de collecties recente en fossiele mollusken zeer veelvuldig geraadpleegd. Het boringmateriaal is in de collectie fossiele mollusken opgenomen. Het project omtrent Scheur 10 van het Vlaams Instituut voor de Zee (VLIZ) en het Natuurhistorisch Museum Rotterdam werd voortgezet. Gezamenlijk wordt de bijzondere fossielenvindplaats nabij de boei Scheur 10 voor de kust van Zeebrugge (Belgische Noordzee) verkend. Dit leverde tijdens een meerdaagse expeditie met de RV Simon Stevin in januari 2018 en een dag met de UK 12 in april bijzondere fossielen op van walrussen en oerwalvissen (een verslag verscheen in *Straatgras*). Honorair conservator Klaas Post, honorair onderzoeker Dick Mol en de conservator zijn nauw betrokken bij dit project. Onderzoekers van het VLIZ begonnen in 2018 in het lab van het Instituut Jacques Monod (Université Paris Diderot) met ancient DNA-onderzoek aan de walrusfossielen van Scheur 10 en andere locaties in de collectie van Het Natuurhistorisch. Een tweede project is dat met de Universiteit van

Amsterdam (Instituut voor Biodiversiteit en Ecosysteem Dynamica), waarbij aan de hand van fossiele pollenkorrels uit holtes in kiezen het dieet van pleistocene herten en neushoorns van de Noordzeebodem wordt ontrafeld. Dit project kende in 2018 een eerste resultaat met een publicatie in het Journal of Quaternary Science. Gedurende het jaar werd de collectie vele malen geraadpleegd om de fossiele kiezen uit privé- en museumverzamelingen op naam te brengen, waarna ze bemonsterd werden door de UvA voor pollenkorrels. Het project bevat ook een component citizen science: de fossiele kiezen komen grotendeels uit privéverzamelingen. Het verkennen van de bijzondere vindplaats op de Westerschelde die door honorair conservator Klaas Post in 2014 ontdekt werd, ging ook voort. In april werd de UK 12 meerdere dagen ingezet voor nauwkeurige bemonstering van deze unieke locatie. Dit leverde weer vele honderden fossielen op die deels nog geprepareerd, geconserveerd en gedetermineerd worden en deels al in de collectie zijn opgenomen.

Wetenschappelijke bruiklenen

Er werden diverse monsters uitgeleend voor wetenschappelijk onderzoek in binnen- en buitenland. Zo werd er een ongedetermineerde krekkel uitgeleend aan het Zoölogisch Instituut in Sint-Petersburg. In het kader van bovengenoemde samenwerking met het VLIZ werden ruim 100 walrusfossielen uitgeleend aan het VLIZ voor onderzoek in Parijs. Een nog niet beschreven schedel van een fossiele walvisachtige werd uitgeleend aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen in Brussel. Datzelfde instituut leende ook zeven tanden van een griend. Naturalis leende watervleermuizen voor onderzoek aan de schedels. Er was ook een ingekomen wetenschappelijke bruikleen: voor het onderzoek aan de vraatresten in de kiezen leenden we een fossiele onderkaak van een eland van Natuurmuseum Brabant (Tilburg). In totaal gaat het hierbij om negen bruikleenovereenkomsten.

GEBOUW, BEDRIJFSVOERING & BESTUUR

Huisvesting

De huisvestingssituatie in het hoofdgebouw veranderde niet in vergelijking met vorige verslagjaren. Het museum heeft de beschikking over het hoofdgebouw aan de Westzeedijk en een externe collectiedepotruimte aan de Robert Fruinstraat. Medio 2018 zegde de dienst Stadsontwikkeling van de Gemeente Rotterdam de huur van het externe depot op. Aangezien daar 80% van de museumcollectie is ondergebracht, zorgde en zorgt dat voor de nodige hoofdbrekens want het verhuizen van de collectie en het vinden van een nieuwe depotruimte is, los van de niet-begrote kosten, geen sinecure. Om de verhuizing van de collectie effectief te **kunnen voorbereiden stelde de huisbaas uit coulance en 'om niet' een extra verdieping van het depotgebouw aan de Robert Fruinstraat beschikbaar**. Hoe dan ook zal deze situatie voor veel extra werk en onvoorziene kosten zorgen.

In het verslagjaar heeft in opdracht van de gemeente Rotterdam, dienst Stadsontwikkeling, een grote renovatie aan het dak van het gebouw Villa Dijkzigt plaatsgevonden. Hierbij is het verouderde zinkwerk en de complete lichtkoepel die zich op het dak bevindt, vervangen. Het probleem van de jarenlange lekkage op zolder (collectiedepot en kantoor Bureau Stadsnatuur) lijkt hiermee nu opgelost. Er werd een onderzoek naar de fundering van het verzakkende monumentale bordes gestart.

Om de toegenomen aantallen bezoekers beter te kunnen ontvangen, is de verbouwing van het entreegebied in mei gereed gekomen. De balie werd vervangen en uitgebreid met een tweede kassa, de winkel werd voorzien van een gemummificeerde moswand, vloerbedekking, nieuwe verlichting, een luchtgordijn en een airco/verwarmingsunit. Ook zijn alle wanden,

deuren en plafonds voorzien van een frisse lik verf. Met de komst van de tweede kassa en de ruimere opzet van het entreegebied is de doorstroom van de bezoekers aanzienlijk verbeterd. Met de verbouwing is het aantal vierkante meters uitstal- en opslagruimte toegenomen. De open opstelling van de entree en winkel en het zichtbaar etaleren naar buiten werken uitnodigend naar voorbijgangers en trekken op die manier ook weer extra bezoekers naar het museum.

Hoboken Salon

In het jaar 2018 werden 4 (2017: 2) huwelijken of partnerschapsregistraties voltrokken en werd de Hoboken Salon 196 keer (2017: 102) verhuurd. Regelmatig terugkerende huurders zijn de gemeente Rotterdam, Erasmus MC, de Vrije Academie, het Erfgoedhuis Zuid-Holland en de Erasmus University Rotterdam.

Voor activiteiten van derden die in het verlengde liggen van de doelstellingen van het museum wordt de Hoboken Salon voor een vriendenprijs of gratis beschikbaar gesteld. In 2018 gebeurde dit negen keer (2017: 10), voor onder andere de Kunsthall, Naturalis, Vogelklas Karel Schot, de Werkgroep voor Tertiare en Kwartaire Geologie en de Werkgroep Pleistocene Zoogdieren. Daarnaast fungeerde de salon voor het museum als ontvangstruimte voor Het Natuurspreekuur, de MuseumJeugdUniversiteit of andere groepsontvangsten en diverse workshops, boekpresentaties en lezingen. Ook werden er eigen openingen en aansluitende recepties gehouden.

Online ticketing

Verkoop van de sinds 2016 ingevoerde e-tickets steeg van 455 (in 2017) naar 634 toegangskaarten in 2018. Voor speciale activiteiten werden 109 e-tickets verkocht (136 in 2017).

Medewerkers

Het aantal betaalde medewerkers steeg van 18 (14,86 FTE) in 2017 naar 20 (15,89 FTE op 31 december) in 2018. De geslachtsverhouding bedraagt 60% mannen en 40% vrouwen.

Bestuur Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam

Het bestuur van de stichting heeft in 2018 in totaal vijfmaal vergaderd. Deze vergaderingen werden bijgewoond door de directeur en de adjunct-directeur. De volledige samenstelling van het bestuur wordt in de bijlage vermeld. In het verslagjaar werd Marianne Boelens benoemd tot bestuurslid. De statuten werden op enige punten aangepast zodat ze weer in lijn zijn met de actuele wetgeving.

De stichting werkt sinds haar oprichting (in 1986) met het bestuur-model (een onbezoldigd bestuur en een bezoldigde directie). Dit model voldoet goed bij de uitvoering van het statutaire doel van de stichting (verzamelen, beheren, exposeren, educatie, voorlichting en onderzoek), de eenvoudige organisatiestructuur, het aantal medewerkers (20 in 2018 [15,89 FTE op 31 december]) en het aantal betrokken vrijwilligers (53 in 2018). Daarnaast werkt de stichting met een overzichtelijk budget en staat de museumorganisatie goed op de rails. Veel aandacht wordt besteed aan de samenstelling van het bestuur en de gewenste diversiteit van expertises en competenties binnen het bestuur. Richtsnoer daarbij is dat deze aanvullend zijn op de reeds in de organisatie aanwezige expertises en competenties. Gezien de aard en omvang van de organisatie acht het bestuur een bestuursreglement op dit moment niet nodig. Bij de uitvoering van zijn taken werkt het bestuur volgens de statuten, de wet en de Governance Code Cultuur.

Collectie Adviesraad (CAr)

De CAr vergaderde in 2018 niet. De taak van de CAr is om het stichtingsbestuur gevraagd en ongevraagd te adviseren over onderwerpen aangaande de collectie, met name waar verwerving en afstoting aan de orde is. Deze zaken waren niet aan de orde.

BUREAU STADSNATUUR (bSR)

Bureau Stadsnatuur heeft een erg druk jaar gehad, net zoals de meeste bureaus in Nederland die actief zijn op gebied van natuuronderzoek. Er is veel vraag naar ecologisch onderzoek en advies, omdat de markt flink is aangetrokken en er veel sloop, renovatie en nieuwbouw plaatsvindt. Deels wegens een bouwopgave die vele gemeenten hebben - zeker in de Randstad - en deels vanuit klimaatdoelstellingen, waarbij verduurzaming van de woningvoorraad plaatsvindt door na-isolatie. In al die gevallen komt een ecologisch adviseur kijken, om te zorgen dat de werkzaamheden uitgevoerd kunnen worden binnen de kaders van de Wet Natuurbescherming en te voorkomen dat er (al te veel) vertraging optreedt in het proces. Bureau Stadsnatuur is dus veel ingehuurd om hiervoor onderzoek en advies uit te brengen in relatie tot beschermde diersoorten en de natuurwetgeving. Maar ook wordt bSR vaker benaderd voor de kansen die nieuwbouw geeft: natuurinclusief bouwen.

Stagiairs en onderzoek

Er zijn twee stagiaires actief geweest bij Bureau Stadsnatuur in 2018, beide afkomstig van de Wageningen UR. Tis Voortman deed intensief onderzoek naar hoe dwergvleermuizen zich gedragen in en gebruik maken van een stedelijke omgeving gedurende de kraamperiode. Ze heeft hierbij de ruimtelijke en temporele variatie in kraamlocatiegebruik bestudeerd, onder meer met behulp van een warmtebeeldcamera. Eva Drukker zocht het hogerop, en deed onderzoek naar biodiversiteit op daken. Zij heeft hierbij verschillende daken bemonsterd in Rotterdam, Amsterdam, Utrecht en Wageningen waarbij onderscheid gemaakt werd in hoogte en ligging van het dak en het type substraat. Op basis van veldwerk en verzamelde insecten is bepaald welke factoren bepalen of een groen dak biodivers te noemen is.

Stadsnatuurreservaat

Vlak achter Het Natuurhistorisch, in een vergeten hoekje van het Museumpark, heeft bSR in samenwerking met gemeente Rotterdam het eerste stadsnatuurreservaat van Rotterdam opgericht. In het reservaat zijn microleefgebiedjes gecreëerd voor allerlei soorten planten en dieren. Zo ligt er een zandberg voor gravende insecten en duinplanten, en staan er onbewerkte houten palen waar bijen en kevers in terecht kunnen. Het vrij toegankelijke stadsnatuurreservaat ligt op strategische afstand van De Nieuwe Tuin van Het Nieuwe Instituut. Ook daar kunnen wilde planten en dieren zich spontaan vestigen. Door uitwisseling tussen beide gebiedjes, neemt de biodiversiteit in het Museumpark als geheel toe.

Projecten in opdracht

In 2018 werd een recordomzet geboekt, dankzij 218 projecten. Een ongekend hoog aantal producten werd opgeleverd. Hieronder vielen vele korte notities met bevindingen, maar ook diverse complexe projecten met omvangrijke rapportages. Door het grote werkpakket in het verslagjaar is er door het bureau helaas minder tijd besteed aan eigen onderzoek en publicaties; dat is de keerzijde van de grote vraag naar goede ecologen in de Randstad. De Randstad is en blijft dan ook het werkgebied van Bureau Stadsnatuur en in 2018 is er meer dan ooit voor diverse woningbouwcorporaties gewerkt. Onderzoek naar beschermde

vleermuizen en vogels is daarbij het meest voorkomende werk, waarna vaak tijdrovende en complexe ontheffingsaanvragen namens de opdrachtgever uitgevoerd moesten worden.

In 2018 werd gewerkt voor 67 verschillende opdrachtgevers: gemeenten, vastgoedbedrijven, woningbouwcorporaties en ingenieursbureaus waren de voornaamste categorieën. Gemeenten en de grotere bedrijven zorgden voor het meeste volume aan opdrachten.

We zijn als bureau blij met de diverse natuurmeetnetten die we uitvoeren voor verschillende partijen. Deze onderzoeken zijn erg breed: diverse soortgroepen worden bemonsterd en met de rapportage kan praktisch advies gegeven worden om de biodiversiteit te verhogen met inrichting en/of beheersmaatregelen.

Een aantal bijzondere projecten in 2018:

- Er werd een bSR-ecoloog voor ongeveer een dag per week ingehuurd door gemeente Leiden om daar als stadsecoloog advies uit te brengen.
- Voor gemeente Delft werden vleermuiskasten ontworpen die in nieuwe bruggen gemonteerd zijn als zomerverblijfplaatsen. Hierbij is intensief samengewerkt met een ingenieursbureau en de bruggenbouwer.
- Voor gemeente Breda is een scan uitgevoerd, waarbij kansen voor klimaatadaptatie en biodiversiteit zijn beoordeeld. Deze integrale benadering geeft handvatten om concrete plannen te maken voor de gemeente, particulieren en bedrijven.
- Inzet van een aantal ecologen bij de olieramp in het havengebied van Rotterdam. Hierbij hebben we inzet gepleegd bij het vinden en tellen van zwanen vanaf een boot die door de haven voer. Ook is er tijd beschikbaar gesteld vanuit het bureau, om ecologen de kans te geven te helpen bij de hulpverlening aan de olieslachtoffers.
- Kartering van duizendknopen voor gemeente Rotterdam en Havenbedrijf. Deze invasieve exoot is met gps in kaart gebracht, op naam gebracht en de oppervlakten zijn genoteerd zodat de organisaties hiermee een aanvalsplan kunnen maken.
- Voor provincie Zuid-Holland is een uitgebreide broedvogelmonitoring uitgevoerd in Bentwoud en Eendragtspolder met een omvangrijke rapportage.
- Voor Havenbedrijf Rotterdam werd het lopende meetnet-onderzoek aangevuld met bijenonderzoek, samen met EIS. Dit leverde resultaten op die veel ecologisch inzicht verschaffen.
- Voor gemeente Leiden werd een **meeuwenonderzoek gedaan, op basis van luchtfoto's**. Deze techniek leverde een schat aan informatie op.

Excursies, lezingen, colleges

Bureau Stadsnatuur geeft, zowel vanuit *corporate social responsibility* als de museale doelstelling om kennis te verspreiden, regelmatig excursies, lezingen en colleges.

In Leiden waren dat een stadsnatuursafari, een mussenexcursie in het stationsgebied, een speciale vleermuisexcursie voor een grote groep WNF-rangers en stadsnatuurwandelingen tijdens de Kennisdag van Gemeente Leiden.

Niels de Zwarte gaf de inspiratielezing voor de architectentafel Zeeland, waarbij een gezelschap architecten en ontwerpers werd bijgepraat over natuurinclusief ontwerpen van de stad. In mei gaf hij een lezing over dit onderwerp op het PiKa festival, een landelijke duurzame activiteit van het NIVON. In juni gaf hij een lezing voor de Partij voor de Dieren (afdeling Zuid-Holland) over dieren in de stad. In november verzorgde hij een inspiratielezing voor gemeente Almere voor het nieuwe beleid in de Omgevingswet. In die maand leverde hij ook een bijdrage over natuur in de stad tijdens een speciale kerkdienst over duurzaamheid

met aansluitend een excursie door een stadspark. Bijzonder was verder zijn bijdrage, aan het premièreprogramma van de film *De Wilde Stad*, een prachtige film over de stadsnatuur van onze hoofdstad.

André de Baerdemaeker gaf op de landelijke NIBI-conferentie een lezing om de biologiedocenten wijzer te maken over natuur in de stad. Ook leverde hij (stads)ecologische bijdragen aan *de Dag van de Architectuur*, *Talkshow 'In de Bosjes' op Tiengemeten*, *Duizel in het Park* en bij activiteiten rond de film *'De Wilde Stad'*. In maart gaf Garry Bakker in debatcentrum Arminius een lezing over *'Halsbandparkieten in Rotterdam'*, tijdens een debatavond met schrijver **Chris D. Thomas over de 'mens en de nieuwe natuur'**.

Met Erasmus University College is een hechte band opgebouwd waarbij het overdragen van kennis en inspiratie centraal staat. Er werden in 2018 drie stadsnatuur excursies voor studenten gegeven in het Kralingse Bos en in de stad zelf. Ook werd een college Urban Ecology verzorgd voor de cursus Ecology and Environmental Science.

Biodiversiteit voor beginners en voor gevorderden

In 2018 gaf ecooloog Rens de Boer een bijzondere workshop voor Provincie Zuid-Holland, getiteld *'Biodiversiteit voor Beginners'*. Er werden meerdere sessies georganiseerd, waarbij basale kennis over biodiversiteit werd overgedragen aan mensen die niet dagelijks met dit onderwerp bezig zijn. Het doel is, dat deelnemers met de opgedane kennis en handleiding **tijdens de zogenaamde 'landschapstafels' kunnen meepraten over biodiversiteit waarbij ruimtelijke thema's op provinciaal niveau worden besproken en plannen worden gemaakt.**

In april sprak Niels de Zwarte, op uitnodiging van het Joint Research Centre van de Europese Commissie, in de *Bulgarian Academy of Sciences in Sofia (Bulgarije)* over *'Making urban nature: practical examples of nature inclusive design in European cities'* en *'Citizens and urban biodiversity'*. Hierbij werd 22 jaar kennis van Bureau Stadsnatuur gedeeld met een gemêleerd gezelschap van wetenschappers, beleidsmakers en politici uit tal van landen uit de Europese Unie.

Niels de Zwarte **schreef mee aan de brochure 'Natuurinclusief bouwen en ontwerpen in twintig ideeën' van Gemeente Amsterdam** en hij participeerde in de landelijke werkgroep *'Groen Werkt' van de vereniging Stadswerk* en in de werkgroep over de nieuwe landelijke gedragscode Wet natuurbescherming.

Eind december organiseerde Gemeente Rotterdam en Havenbedrijf Rotterdam samen met Bureau Stadsnatuur een conferentie over omgaan met de Japanse duizendknoop. Deze invasieve exoot zorgt voor veel problemen, en de bijeenkomst werd georganiseerd om zoveel mogelijk kennis te delen en te netwerken. Het jaar eindigde met Rens de Boer die een bijdrage leverde aan de Groenconferentie Rotterdam over het belang van biodiversiteit en groen in de stad.

2 Jaarrekening 2018 (versie juni 2021 na correcties accountant)

BALANS PER 31 DECEMBER 2018

	31-12- 2018	31-12- 2017		31-12- 2018	31-12- 2017
	€	€		€	€
<u>ACTIVA</u>			<u>PASSIVA</u>		
<i>Vaste activa</i>			<i>Eigen Vermogen</i>		
Materiële vaste activa	165.902	99.241	Algemene Reserve	339.196	213.655
	<u>165.902</u>	<u>99.241</u>	Bestemmingsreserve	224.156	249.241
			Bestemmingsfonds	11.416	11.873
<i>Vlottende activa</i>				<u>574.768</u>	<u>474.769</u>
Vorraden	10.853	11.117			
Vorderingen	149.038	205.905			
Liquide middelen	516.694	491.336			
	<u>676.585</u>	<u>708.358</u>	Kortlopende schulden	267.719	332.830
	<u><u>842.487</u></u>	<u><u>807.599</u></u>		<u><u>842.487</u></u>	<u><u>807.599</u></u>

WINST- EN -VERLIESREKENING 2018

	Begroting 2018	Verslag 2018	Verslag 2017
	€	€	€
BATEN			
Opbrengsten			
Bruto marge	180.000	255.836	202.645
Overige opbrengsten	500.000	695.627	566.674
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	680.000	951.463	769.319
Subsidies	749.000	764.864	749.364
Schenkingen	0	884	100.000
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Totaal baten	1.429.000	1.717.211	1.618.683
Lasten			
Personeelslasten	1.071.000	1.119.413	1.013.318
Afschrijving vaste activa	13.000	45.954	26.746
Huisvestingskosten	240.000	250.232	241.498
Museale kosten	25.000	85.321	66.477
Algemene kosten	100.000	116.292	110.205
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Totaal	1.449.000	1.617.212	1.458.244
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	-20.000	99.999	160.439
Rente baten en soortgelijke opbrengsten	-	0	94
Rente lasten en soortgelijke kosten	-	0	0
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening	-20.000	99.999	160.533
Buitengewone baten			
Resultaat	-20.000	99.999	160.533
Toevoeging aan bestemmingsfonds	0	0	0
Onttrekking aan bestemmingsfonds		457	857
Toevoeging aan bestemmingsreserve	-16.000	-128.615	-192.008
Onttrekking aan bestemmingsreserve	16.000	153.700	42.747
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Mutatie vrije reserve	-20.000	125.541	12.129

KASSTROOMOVERZICHT 2018

		Verslag 2018	Verslag 2017
	€	€	€
Kasstroom uit operationele activiteiten			
Resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening		99.999	160.439
<i>Aanpassingen voor</i>			
Mutatie voorzieningen	0		0
Afschrijvingen op materiële vaste activa	45.954		26.746
		45.954	26.746
<i>Verandering in werkkapitaal</i>			
Vorraden	264		711
Vorderingen	56.867		55.127
Kortlopende schulden	-65.112		40.560
		-7.981	96.398
Kasstroom uit bedrijfsoperaties		137.972	283.583
Ontvangen interest	0		94
Betaalde interest	0		0
Ontvangst buitengewone baten	-		-
		0	94
Kasstroom uit operationele activiteiten		137.972	283.677
Kasstroom uit investeringsactiviteiten			
Investerings materiële vaste activa	-112.614		-26.008
		-112.614	-26.008
Kasstroom uit financieringsactiviteiten			
Aflossing langlopende schulden	0		0
		0	0
Netto kasstroom		<u>25.358</u>	<u>257.669</u>
Het verloop van de geldmiddelen is als volgt:			
		Verslag 2018	Verslag 2017
Stand per 1 januari		491.336	233.667
Mutatie boekjaar		<u>25.358</u>	<u>257.669</u>
Stand per 31 december		<u>516.694</u>	<u>491.336</u>

TOELICHTING OP DE BALANS EN WINST- EN VERLIESREKENING

Algemene toelichting

Activiteiten

Oprichting

De Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam is statutair opgericht per 25 maart 1986 en is gevestigd te Rotterdam.

Doelstelling en activiteiten

De Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam heeft statutair als doel het beheren, exploiteren en instandhouden van een museum voor natuur en natuurhistorie te Rotterdam en voorts al hetgeen met een en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords.

Middelen

De Stichting verkrijgt haar middelen met name door:

- het stichtingskapitaal;
- subsidies;
- giften, legaten en erfstellingen;
- renten en andere revenuen van het kapitaal van de stichting;
- alle andere verkrijgingen en baten, waaronder verkoop van toegangsbewijzen, zaalverhuur, verrichten van onderzoek en organisatie van educatieve activiteiten.

Schattingen

Bij toepassing van de grondslagen en regels voor het opstellen van de jaarrekening vormt de leiding van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam zich verschillende oordelen en maakt schattingen die essentieel kunnen zijn voor de in de jaarrekening opgenomen bedragen. Indien het voor het geven van het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht noodzakelijk is, is de aard van deze oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de betreffende jaarrekeningposten.

Grondslagen voor waardering van activa en passiva

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen van Titel 9 Boek 2 BW en de stellige uitspraken van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, uitgegeven door de Raad voor de Jaarverslaggeving.

Activa en passiva worden in het algemeen gewaardeerd tegen de verkrijgings- of vervaardigingsprijs of de actuele waarde. Indien geen specifieke waarderingsgrondslag is vermeld, vindt waardering plaats tegen de verkrijgingsprijs.

Vergelijking met voorgaand jaar

De gehanteerde grondslagen van waardering en van resultaatbepaling zijn ongewijzigd ten opzichte van het voorgaande jaar.

Functionele valuta

De posten in de jaarrekening worden gewaardeerd met inachtneming van de valuta van de economische omgeving waarin de organisatie voornamelijk haar bedrijfsactiviteiten uitoefent **(de functionele valuta)**. De jaarrekening is opgesteld in euro's, zijnde de functionele en presentatievaluta van Het Natuurhistorisch.

Materiële vaste activa

Materiële vaste activa worden gewaardeerd tegen verkrijgings- of vervaardigingsprijs inclusief direct toerekenbare kosten, onder aftrek van lineaire afschrijvingen over de geschatte economische levensduur, of lagere bedrijfswaarde. De vervaardigingsprijs bestaat uit de aanschaffingskosten van grond- en hulpstoffen en kosten die rechtstreeks toerekenbaar zijn aan de vervaardiging inclusief installatiekosten.

Subsidies op investeringen worden in mindering gebracht op de verkrijgings- of vervaardigingsprijs van de activa waarop de subsidies betrekking hebben.

Uitgaven voor collectie zijn en worden niet geactiveerd.

Vorraden

De voorraden worden gewaardeerd tegen verkrijgingprijs dan wel lagere marktwaarde voor zover nodig onder aftrek van een voorziening voor incurantheid.

Vorderingen

Vorderingen worden opgenomen tegen de reële waarde van de tegenprestatie, gewoonlijk de nominale waarde. Een eventuele afwaardering op de vorderingen wordt in aanmerking genomen op grond van verwachte oninbaarheid.

Liquide middelen

Liquide middelen bestaan uit kas, banktegoeden en deposito's met een looptijd korter dan twaalf maanden. Eventuele rekening-courantschulden bij banken worden opgenomen onder schulden aan kredietinstellingen onder kortlopende schulden.

Voorzieningen

Voorzieningen worden gevormd voor in rechte afdwingbare of feitelijke verplichtingen die op de balansdatum bestaan waarbij het waarschijnlijk is dat een uitstroom van middelen noodzakelijk is en waarvan de omvang op betrouwbare wijze is te schatten. De voorzieningen worden gewaardeerd tegen de beste schatting van de bedragen die noodzakelijk zijn om de verplichtingen per balansdatum af te wikkelen. De voorzieningen worden gewaardeerd tegen de nominale waarde van de uitgaven die naar verwachting noodzakelijk zijn om de verplichtingen af te wikkelen.

Pensioenvoorziening

Het Natuurhistorisch heeft de aan het personeel toegezegde pensioenregeling bij het ABP **verwerkt alsof er sprake is van een toegezegde bijdrageregeling**. Onder een "toegezegde pensioenregeling" wordt verstaan een regeling waarbij aan de werknemers een pensioen wordt toegezegd, waarvan de hoogte afhankelijk is van leeftijd, salaris en dienstjaren. In geval van een tekort bij het ABP heeft de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam geen verplichting tot het doen van aanvullende bijdragen, anders dan hogere toekomstige premies.

Het ABP heeft de uitvoering van de pensioenregeling per 1 maart 2008 ondergebracht in een zelfstandige uitvoeringsorganisatie APG Algemene Pensioen Groep N.V. (kortweg APG).

Grondslagen voor bepaling van het resultaat

Algemeen

Het resultaat wordt bepaald als het verschil tussen de ontvangen subsidies en de opbrengstwaarde van de geleverde prestaties en verrichte diensten enerzijds, en anderzijds de kosten en andere lasten van het jaar, gewaardeerd tegen historische kostprijs. De resultaten op transacties worden verantwoord in het jaar waarin zij zijn gerealiseerd, de verliezen reeds zodra zij voorzienbaar zijn.

Subsidies

De subsidies worden verantwoord in het jaar waarop zij betrekking hebben ofwel waarin de betreffende uitgaven zijn gedaan. Indien de uitgaven niet in het jaar van ontvangst van de subsidie worden voldaan, wordt het niet bestede bedrag opgenomen onder de kortlopende schulden.

Opbrengstverantwoording

Opbrengsten uit de levering van goederen worden verwerkt zodra alle belangrijke rechten en **risico's met betrekking tot de eigendom van de goederen zijn overgedragen aan de koper**. Verantwoording van opbrengsten uit de levering van diensten geschiedt naar rato van de geleverde prestaties, gebaseerd op de verrichte diensten tot aan de balansdatum in verhouding tot de in totaal te verrichten diensten.

Netto omzet

Netto omzet omvat de opbrengsten uit levering van goederen en diensten onder aftrek van kortingen en dergelijke en van over de omzet geheven belastingen.

Kostprijs van de omzet

Onder kostprijs van de omzet wordt in dit verband verstaan de aan de omzet toe te rekenen directe kosten.

Afschrijvingen materiële vaste activa

Materiële vaste activa worden vanaf het moment van ingebruikneming afgeschreven over de verwachte toekomstige gebruiksduur van het actief. Indien een schattingswijziging plaatsvindt van de economische levensduur worden de toekomstige afschrijvingen aangepast. Boekwinsten en -verliezen bij verkoop van materiële vaste activa zijn begrepen onder de afschrijvingen.

Personeelsbeloningen

Periodiek betaalbare beloningen

Lonen, salarissen en sociale lasten worden op grond van de arbeidsvoorwaarden verwerkt in de winst- en verliesrekening voor zover ze verschuldigd zijn aan werknemers.

Pensioenen

De pensioenpremies worden verantwoord als personeelskosten als deze verschuldigd zijn. Vooruitbetaalde premies worden opgenomen als overlopende activa indien dit tot een terugstorting leidt of tot een vermindering van toekomstige betalingen.

Bijzondere posten

Dit betreffen baten of lasten die voortvloeien uit gebeurtenissen of transacties die behoren tot het resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening, maar die omwille van de vergelijkbaarheid apart toegelicht worden op grond van de aard, omvang of het incidentele karakter van de post.

Financiële baten en lasten

Rentebaten en rentelasten worden tijdsevenredig verwerkt, rekening houdend met de effectieve rentevoet van de betreffende activa en passiva. Bij de verwerking van de rentelasten wordt rekening gehouden met de verantwoorde transactiekosten op ontvangen leningen.

Grondslagen voor eigen vermogen

Onder het eigen vermogen worden de algemene reserves, de bestemmingsreserves en de bestemmingsfondsen gepresenteerd.

Algemene reserve

De algemene reserve bestaat uit de reserves die ter vrije beschikking staan van het Bestuur.

Bestemmingsreserve

Indien een beperkte bestedingsmogelijkheid door het Bestuur is aangebracht, dan is het betreffende afgezonderde deel van het eigen vermogen aangeduid als bestemmingsreserve.

Bestemmingsfonds

Indien een beperkte bestedingsmogelijkheid is aangebracht vanwege bepaalde voorwaarden die door derde partijen zijn gesteld, dan is het aldus afgezonderde deel van het eigen vermogen aangeduid als bestemmingsfonds. Het Bestuur kan hier niet vrij over beschikken.

Materiële vaste activa

De vaste activa vertonen in 2018 het volgende verloop:

[x 1 €]	Verbouwingen	Inventaris	Apparatuur	Totaal
Stand per 1 januari 2018				
Aanschafwaarde	58.927	107.191	58.924	225.042
Cumulatieve afschrijvingen	-14.776	-	-	-
Boekwaarde per 1 januari 2018	44.151	34.847	20.244	99.242
Investeringen	71.687	19.999	20.928	112.614
Desinvesteringen	-	-	-	-
Afschrijvingen	-20.149	13.181	12.624	45.954
Stand per 31 december 2018				
Aanschafwaarde	130.614	127.190	79.852	337.656
Cumulatieve afschrijvingen	-34.925	-	-	-
Boekwaarde per 31 december 2018	95.689	41.665	28.548	165.902
Afschrijvingspercentages	20%	20%	33,33%	

Aanschaffingen **kleiner dan € 1.000** worden niet geactiveerd. Ter dekking van toekomstige afschrijvingslasten is een bestemmingsreserve voor de gehele boekwaarde van de materiële vaste activa gevormd. **In 2018 zijn de entree en de winkel verbouwd. De uitgaven van € 71.687** zijn gefinancierd door een in 2017 ontvangen schenking.

Voorraden

De voorraden zijn op de balans per 31 december 2018 opgenomen voor een bedrag van € 14.470. De voorraad betreft de winkelvoorraad boeken, posters etc. Op de voorraad is een voorziening voor incourantheid van € 3.617 in mindering gebracht.

Vorderingen

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
Debiteuren	77.128	141.584
Nog te ontvangen baten	44.352	35.035
Vooruitbetaalde posten	27.558	29.287
Totaal	149.038	205.906

De debiteuren op balansdatum bedragen € 80.188. Op dit bedrag is een voorziening voor oninbaarheid ad € 3.060 in mindering gebracht.

Liquide middelen

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
ING Zakelijke Rekening	230.424	85.450
ING Rente spaarrekening	280.000	400.000
Kasgelden	5.861	3.849
Gelden onderweg	409	2.037
	<hr/>	<hr/>
	516.694	491.336
	<hr/>	<hr/>

Eigen vermogen

Het eigen vermogen bestaat in 2018 uit de algemene reserve, het bestemmingsfonds Edgar Donckerprijs, de bestemmingsreserve schenkingen, de bestemmingsreserve afschrijving materiële vaste activa en de bestemmingsreserve onderhoud gebouwen.

Algemene reserve

Overzicht verloop in 2018:

Stand 1 januari 2018	213.655
Mutatie in 2018	
Resultaat na bestemming	<u>125.541</u>
Stand 31 december 2018	<u><u>339.196</u></u>

Het bestuur heeft in 2017 € 100.000 in de algemene reserve gereserveerd voor het opvangen van eventuele tegenvallers in de omzet van Bureau Stadsnatuur.

Bestemmingsreserve onderhoud gebouwen

Overzicht verloop in 2018:

Stand 1 januari 2018	50.000
Mutatie in 2018	
Onttrekking	-24.016
Dotatie	<u>16.000</u>
Stand 31 december 2018	<u><u>41.984</u></u>

In 2013 zijn nieuwe afspraken gemaakt met de eigenaar van het pand aan de Westzeedijk. Via een nieuwe demarcatie zijn extra onderhoudsverplichtingen overgenomen door Het Natuurhistorisch, in ruil voor een structurele verlaging van de huursom. Het nominale bedrag van de korting bij aanvang (€ 16.000) wordt jaarlijks toegevoegd aan de bestemmingsreserve. Het bedrag van de werkelijke onderhoudsuitgaven wordt onttrokken aan deze reserve.

Bestemmingsreserve schenkingen ontvangen in 2017

Overzicht verloop in 2018:

Stand 1 januari 2018	100.000
Mutatie in 2018	
Onttrekking	-83.730
Dotatie	0
Stand 31 december 2018	<u>16.270</u>

De kosten van een extra educatief medewerker en de uitgaven voor de verbouwing van de entree en de winkel zijn uit deze reserve onttrokken.

Bestemmingsreserve Afschrijving materiële vaste activa

Overzicht verloop in 2018:

Stand 1 januari 2018	99.241
Mutatie in 2018	
Onttrekking	-45.954
Dotatie	112.615
Stand 31 december 2018	<u>165.902</u>

De totale omvang van de reserve is gelijk aan de totale boekwaarde van de materiële vaste activa. Hierdoor heeft het Bestuur een beter inzicht welk deel van de reserves de toekomstige afschrijvingen afdekt.

Bestemmingsfonds Edgar Donckerprijs

Overzicht verloop in 2018:

Stand 1 januari 2018	11.873
Mutatie in 2018	
Onttrekking	-457
Dotatie	0
Stand 31 december 2018	<u>11.416</u>

Op het aan het museum geschonken prijzengeld van de Edgar Donckerprijs rusten door de schenkers aan te wijzen bestedingsverplichtingen. De ontvangen bedragen zijn gedoteerd aan het bestemmingsfonds. De uit deze gelden gedane uitgaven zijn aan dit fonds onttrokken.

Aansprakelijk vermogen

Het aansprakelijk vermogen per 31 december 2018 bedraagt € 574.768 (het totale eigen vermogen).

Kortlopende schulden

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
Crediteuren	84.505	128.260
Loonheffingen	54.640	44.044
Omzetbelasting	28.109	34.906
Pensioenpremie	12.225	10.508
Reservering vakantiegeld/dagen	58.154	64.587
Vooruitontvangen baten	10.430	31.674
Overige nog te betalen kosten	19.655	18.851
	<hr/>	<hr/>
Totaal	267.719	332.830

Bureau Stadsnatuur heeft eind 2018 bedragen vooruit gefactureerd. De tegenprestaties hiervoor worden in 2019 geleverd. De overige nog te betalen kosten hebben voornamelijk betrekking op te betalen huisvestingskosten en nog te betalen facturen voor uitbesteed werk. De kortlopende schulden hebben allen een resterende looptijd van korter dan een jaar.

Niet uit de balans blijvende verplichtingen

De stichting heeft huurcontracten afgesloten voor de huur van 2 panden. De huurovereenkomst voor het depot aan de Robert Fruinstraat is door de verhuurder opgezegd per 1-7-2019 en er wordt nu naar vervangende ruimte gezocht. Het huurcontract voor de Westzeedijk loopt, behoudens verlenging, tot 1 januari 2020 en de totale huurverplichting voor 2019 bedraagt circa € 130.000. Daarnaast heeft de stichting een huurcontract afgesloten voor de huur van MFC's; de verplichting voor 2019 bedraagt circa € 25.900.

TOELICHTING OP DE WINST-EN-VERLIESREKENING

Resultaat 2018

2018 is afgesloten met een positief resultaat van € 99.999 tegenover een begroot verlies van € 20.000. Vooral de baten weken in positieve zin sterk af van de begroting.

Bruto marge	Begroting 2018	Verslag 2018	Verslag 2017
	€	€	€
<i>Netto omzet</i>			
Omzet entreegelden	130.000	197.406	154.290
Omzet winkel	35.000	41.488	37.791
Verhuur Hoboken Salon	20.000	34.860	27.412
Opbrengst activiteiten	55.000	50.817	45.907
	<u>240.000</u>	<u>324.571</u>	<u>265.400</u>
<i>Kostprijs omzet</i>			
Inkopen entree	25.000	24.219	30.699
Inkopen winkel	18.000	29.183	16.796
Inkopen Hoboken Salon	13.000	9.548	9.550
Inkopen activiteiten	4.000	5.785	5.710
	<u>60.000</u>	<u>68.735</u>	<u>62.755</u>
<i>Bruto marge</i>	180.000	255.836	202.645

De netto omzet is hoger dan begroot en verbeterd ten opzichte van 2017. Vooral de entreegelden zijn wederom gestegen en hoger dan begroot.

Overige opbrengsten	Begroting 2018	Verslag 2018	Verslag 2017
	€	€	€
Omzet Bureau Stadsnatuur	500.000	751.629	640.466
af: Werk door derden	0	60.052	74.333
	<u>500.000</u>	<u>691.577</u>	<u>566.133</u>
Sponsoring	0	4.050	541
	<u>500.000</u>	<u>695.627</u>	<u>566.674</u>

2018 was wederom een goed jaar voor Bureau Stadsnatuur. De omzet is hoger dan in 2017 en wederom hoger dan begroot.

Subsidies	Begroting 2018	Verslag 2018	Verslag 2017
	€	€	€
Exploitatie subsidie gemeente Rotterdam	749.000	764.864	749.364
Overige subsidies	0	0	0
	<u>749.000</u>	<u>764.864</u>	<u>749.364</u>

Een belangrijke bron van inkomsten voor de stichting betreft de exploitatiesubsidie van de gemeente Rotterdam.

Schenken	Begroting 2018	Verslag 2018	Verslag 2017
	€	€	€
Waarde schenkingen	0	884	100.000

Personeelskosten	Begroting 2018	Verslag 2018	Verslag 2017
	€	€	€
Lonen en salarissen	767.000	789.145	722.577
Sociale lasten	152.000	158.586	138.634
Pensioenlasten	97.000	108.853	91.340
	<u>1.016.000</u>	<u>1.056.584</u>	<u>952.551</u>
Uitzendkrachten	0	0	0
Vrijwilligers	22.000	22.569	24.754
Reis- en verblijfskosten	20.000	26.224	23.822
overige personeelslasten	13.000	14.036	12.191
	<u>55.000</u>	<u>62.829</u>	<u>60.767</u>
Totale personeelskosten	1.071.000	1.119.413	1.013.318

De personeelslasten zijn gestegen ten opzichte van 2017 en tevens hoger dan begroot. De kosten stijgen door periodieke salarisaanpassingen maar ook door de uitbreiding van het personeelsbestand vanwege de omvang van de activiteiten. Die uitbreiding was niet begroot voor 2018.

Aantal werknemers

Per 31 december 2018 waren er 19 werknemers (15,89 FTE) in dienst bij de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam.

Bezoldiging bestuurders

Het bestuur van de stichting ontvangt geen vergoeding.

Voor de vergoedingen van de directeur en adjunct-directeur geldt de verplichting tot openbaarmaking op basis van de WNT.

Topfunctionarissen	2018	2017
Functie	Directeur	
Naam	C.W. Moeliker	
Deeltijdfactor	100%	100%
Duur dienstverband	onbepaald	onbepaald
Beloning	€ 78.289	€ 72.588
Beloning betaalbaar op termijn	€ 10.354	€ 9.102
Uitkering einde dienstverband	n.v.t.	n.v.t.

Topfunctionarissen	2018	2017
Functie	Adjunct directeur	
Naam	N. de Zwarte	
Deeltijdfactor	100%	100%
Duur dienstverband	onbepaald	onbepaald
Beloning	€ 75.419	€ 70.213
Beloning betaalbaar op termijn	€ 9.890	€ 8.735
Uitkering einde dienstverband	n.v.t.	n.v.t.

Het beloningsbeleid van de directie is gebaseerd op de arbeidsvoorwaarden die de gemeente Rotterdam hanteert.

Afschrijving vaste activa

In de winst en verliesrekening zijn begrepen afschrijvingen materiële vaste activa. Duurzame waardeverminderingen hebben zich niet voorgedaan.

Huisvestingskosten	Begroting 2018	Verslag 2018	Verslag 2017
	€	€	€
Huur	128.000	126.045	124.710
Verwarming, elektriciteit en water	38.000	36.435	25.822
Verzekeringen	8.000	9.460	10.047
Heffingen en belastingen	8.000	5.539	2.319
Schoonmaakkosten	37.000	37.009	35.204
Onderhoud en vervanging	16.000	24.016	28.388
Beveiligingskosten	5.000	11.728	13.623
Overige huisvestingskosten		0	1.385
	<u>240.000</u>	<u>250.232</u>	<u>241.498</u>

De huisvestingskosten zijn hoger dan begroot vanwege noodzakelijke uitgaven voor onderhoud. De lagere energiekosten in 2017 hielden verband met de teruggave van energiebelasting van afgelopen jaren in dat jaar.

Museale kosten	Begroting 2018	Verslag 2018	Verslag 2017
	€	€	€
Transportkosten	1.000	1.684	545
(Passieve) conservering	3.000	8.519	6.189
Uitbesteed werk	5.000	3.735	5.446
Inrichting tentoonstellingen	5.000	56.745	39.573
Publiciteitskosten	8.500	5.736	7.124
Overige kosten	2.500	8.892	7.581
	<u>25.000</u>	<u>85.311</u>	<u>66.458</u>
Aankopen collectie	0	10	19
	<u>0</u>	<u>10</u>	<u>19</u>
	25.000	85.321	66.477

De kosten van Museale activiteiten zijn ook hoger dan begroot. Dat is een gevolg van een voorzichtig financieel beleid waarbij slechts extra uitgaven voor exposities e. d. kunnen worden gedaan als er aanvullende externe inkomsten voor zijn gerealiseerd.

Algemene kosten	Begroting 2018	Verslag 2018	Verslag 2017
	€	€	€
Drukwerk etc	10.000	10.770	9.467
Kopieerkosten	25.000	29.155	25.593
Telefoon/fax	4.000	4.020	5.375
Automatisering	20.000	33.655	20.583
Porti- en vrachtkosten	4.000	4.131	2.680
Kosten ondersteuning administratie	7.000	1.532	1.563
Accountantskosten	5.000	-500	5.200
Abonnementen	7.000	3.644	4.070
Bestuurskosten	1.000	1.338	130
Representatie	3.000	4.346	3.596
Kleine aanschaffingen	3.000	11.022	8.895
Website	1.000	1.638	6.117
Overige kantoorkosten	10.000	11.541	16.936
	<u>100.000</u>	<u>116.292</u>	<u>110.205</u>
	100.000	116.292	110.205

Kopieerkosten zijn hoog omdat we veel drukwerk zelf verzorgen (en printen). Verder zijn in 2018 verschillende kleine aanschaffingen gedaan die ineens ten laste van het resultaat komen.

OVERIGE GEGEVENS

Voorstel resultaatbestemming

Het resultaat van de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam in 2018 is € 99.999.

Aan de bestemmingsreserve Onderhoud Gebouwen wordt € 16.000 toegevoegd en € 24.016 onttrokken.

Aan de bestemmingsreserve schenkingen worden de kosten van een educatief medewerker ad € 12.043 en de uitgaven voor de vernieuwing van de entree en de winkel ad € 71.687 onttrokken.

Aan de bestemmingsreserve afschrijvingen materiële vaste activa worden de uitgaven voor de investeringen ad € 112.615 toegevoegd.

De afschrijvingen ad € 45.954 worden aan deze reserve onttrokken.

Het resterende saldo ad € 125.541 wordt toegevoegd aan de algemene reserve.

3 Bijlagen

BESTUREN & ADVISEURS

Bij het museum zijn twee besturen en een adviesraad betrokken, te weten de besturen van de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam die het museum exploiteert (met als adviesorgaan de Collectie Adviesraad), en de Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam die het museum ondersteunt.

In het verslagjaar 2018 waren de besturen als volgt samengesteld:

Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam

Bestuurslid	Nevenfuncties
mr G.W. (Warner) Roeters van Lennep, voorzitter	advocaat bij NautaDutilh voorzitter stichting Zorg en Bijstand; voorzitter Personeelsvoorzieningsfonds NautaDutilh secretaris van Stichting Concerto d' Amsterdam secretaris van Stichting Find Sophia
drs J. (Hans) van der Ster RA, penningmeester	directeur van Synergie PFD B.V. Partner in Advister.nl
mr Ph.H.F. (Philippe) König, secretaris	notaris bij Houthoff general counsel International Association for Falconry and Conservation of Birds of Prey secretaris/penningmeester Stichting Valkerij Cultuur Fonds secretaris Stichting 'European Foundation for Falconry and Conservation'
M.J. (Marianne) Boelens MBA MSc, per 29 mei 2018	consultant digitale strategie
prof dr. M.A. (Maarten) Frens	hoogleraar Systeemfysiologie bij het Erasmus MC dean van Erasmus University College lid Raad van Advies Stichting Het Zelfstandig Gymnasium bestuurslid Stichting ter Ondersteuning van Rotterdamse Talenten (STORT)
drs A.H. (Henk) van Ravesteijn (namens de Stichting Vrienden)	bestuurslid Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam
J.M. (Joanna) Keogh	-

<i>Directielid</i>	<i>Nevenfuncties</i>
C.W. (Kees) Moeliker, directeur	<i>European Bureau Chief</i> van Improbable Research (lg Nobel), onbezoldigd lid comité van aanbeveling Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJJ), onbezoldigd
ing. N. (Niels) de Zwarte, adjunct directeur	voorzitter Vleermuizenwerkgroep Nederland (VLEN) van de landelijke Zoogdierverseniging, onbezoldigd hoofd Raad van Advies van de validatiecommissie van het Norminstituut Bomen, onbezoldigd

Collectie Adviesraad (CAR)

ir A. (Fred) de Ruiter (extern), voorzitter
 drs S.W.G. (Steven) de Clercq (extern)
 dr C.J. (Kees) Heij
 dr E.J.O. (Erwin) Kompanje
 J.N.J. (Hans) Post
 F.J.A. (Frans) Sliker

Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam

P.L.Th. (Paul) de Beijer, voorzitter
 dr J.F. (Jeannette) Schoonderbeek, secretaris
 drs D.M. (Dorine) Gillhaus, penningmeester
 drs J. (Jankees) Ouwkerk (tot augustus 2018)
 A.H. (Henk) van Ravesteijn

MENSEN (betrokken bij het museum)

Dienstverband Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam

R.W.G. (Remko) Andeweg, stadsbotanicus Bureau Stadsnatuur
 A. (André) de Baerdemaeker, ecooloog Bureau Stadsnatuur
 ir G. (Garry) Bakker, ecooloog Bureau Stadsnatuur
 J. (Jeroen) Bakker, systeembeheerder
 R.A. (Rens) de Boer MSc, ecooloog Bureau Stadsnatuur
 drs J.H.E.M. (Jeanette) Conrad, hoofd interne zaken
 H. (Henry) van der Es, collectiemanager en -registrator
 N. (Niels) Godijn, ecooloog Bureau Stadsnatuur (t/m 30 november)
 H. (Thouria) Hammouta, medewerker front office
 R. (Sohni) Harhangi, administratief medewerker Bureau Stadsnatuur (vanaf 3 juli)
 drs S. (Shirley) Jaarsma, medewerker educatie & publieksbegeleiding
 S. (Sunaina) Jokhoe BA, medewerker front office
 J.M. (Meroen) Klarenbeek, medewerker onderhoud (vanaf 12 november)
 B.W. (Bram) Langeveld MSc, conservator
 C.A.M. (Rianne) van Lienden, assistent interne zaken
 C.W. (Kees) Moeliker, directeur
 W. (Wouter) Moerland MSc, ecooloog Bureau Stadsnatuur
 drs L. (Liset) Stoffers, medewerker educatie en publieksbegeleiding
 P.M. (Marga) Vroeghe, museumdocent
 ing. N. (Niels) de Zwarte, hoofd Bureau Stadsnatuur, tevens adjunct-directeur

Feestbegeleiders en rondleiders

H. (Henk) Groenendijk, rondleidingen
S.A.A. (Selma) Bevers, kinderfeestjes
J. (Joelle) Heijboer, kinderfeestjes (t/m 2 december)
E.E. (Elin) Immerzeel, kinderfeestjes
M. (Maarten) Lubbers, rondleidingen
N. (Nienke) Tempel, kinderfeestjes
Christa Tijssen, kinderfeestjes (t/m 7 januari)
A.M. (Anne) Verlinde, kinderfeestjes (t/m 27 juni)
E. (Edith) Vijfvinkel, kinderfeestjes (vanaf 19 september)
Mallory Vroege, kinderfeestjes

Stagiaires

S. (Sofie) Blijleven (Wartburg College Rotterdam, 5 vwo) maatschappelijke stage bij Afdeling Educatie & Publieksbegeleiding (5 t/m 9 maart)
M. (Maximilien) Derème (Europese School Den Haag), maatschappelijke stage bij Afdeling Collectie & Onderzoek (2 t/m 5 juli)
E.F. (Eva) Drukker BSc (Wageningen UR, Biologie), onderzoekstage bij Bureau Stadsnatuur (vanaf 13 augustus)
V.M. (Victoria) Heinsohn Bulnes (Erasmus Universiteit Rotterdam, Sociale wetenschappen) stage bij Afdeling Educatie & Publieksbegeleiding (15 januari t/m 24 juni)
M. (Marijn) Roosen (HAS Hogeschool, Toegepaste Biologie), onderzoekstage bij Afdeling Collectie & Onderzoek (23 juli t/m 20 december)
T. (Tis) Voortman (Wageningen UR, Plant Ecology and Nature Conservation), onderzoekstage bij Bureau Stadsnatuur (1 april t/m 7 augustus)

VRIJWILLIGERS

Honorair-Conservatoren (specialisatie achter de komma)

S.T.P. (Steven) Campbell, mariene ongewervelden en spinnen
A.J.A. (Fons) Heetman, entomologie
dr E.J.O. (Erwin) Kompanje, recente zoogdieren
K. (Klaas) Post, fossiele zoogdieren
F.J.A. (Frans) Slieker, malacologie
J. (Joop) Trausel, malacologie
R.J. (Robert) Vink, malacologie

Junior Honorair-Conservatoren (specialisatie achter de komma)

A.R. (Andres) Delhaas Jimenez Vargas, reptielen en amfibieën
F. (Ferry) van Jaarsveld, preparateur
M. (Maarten) Lubbers, weekdieren
A.C.A. (Sander) Schouten, fossiele zoogdieren
L.S. (Lennart) Smit, weekdieren

Collectieadviseurs (specialisatie achter de komma)

ing R.M. (Rochus) Biesheuvel, eencelligen (en bibliothecaris)
dr C.J. (Kees) Heij, vogels
A.F. (Frans) de Jong, vissen
drs H.F. (Henk) de Jong, stekelhuidigen

drs J. (John) Mulder, amfibieën en reptielen
J.N.J. (Hans) Post, malacologie

Honorair Onderzoekers (specialisatie achter de komma)

dr A.E. (Arthur) Decae, spinnen
drs H. (Henk) Diependaal, paleontologie
dr Y.S.D.M. (Yde) de Jong, wieren
E. (Eduard) Meinema, paleontologie
D. (Dick) Mol, paleontologie
drs D.C. (Dennis) Nieweg, malacologie
ing. B.J. (Bernhard) van Vondel, entomologie
prof.dr J.W.F. (Jelle) Reumer, paleontologie

Junior Honorair Onderzoekers

J.G. (Jordy) van der Beek, malacologie

Overige vrijwilligers

Y. (Yasin) Amarnis, balie
F. (Faruk) Basic, collectie (herbarium)
ir. C.M. (Carolien) de Boer, collectie (registrator)
J.G. (Hanny) van den Brand, collectie (preparateur)
dr zr A.M. (Karin) Camerik, collectie (mijten), t/m 25 november
B. (Bart) Coppens, collectie (insecten), vanaf 21 februari 2018
D.A. (Domingos) Fortes, zaaltoezicht
E.A. (Bat) Fortes, zaaltoezicht
R. (Roel) de Graaf, data-beheerder Bureau Stadsnatuur, t/m 31 december
R. (Sohni) Harhangi, balie, t/m 28 juni
D.C. (Dana) Holl, collectie (preparateur), vanaf 1 oktober
M. (Metin) Kapli, zaaltoezicht, vanaf 20 december
J.M. (Meroen) Klarenbeek, onderhoud, t/m 11 november
T. (Tineke) Lammerse, balie & collectie
E. (Eva) Langstraat, collectie (preparateur)
L. (Lara) de Looze-van Bree, eindredacteur Straatgras
J.W.M. (Ans) Meeuwssen, data-beheerder Bureau Stadsnatuur
mr P. Milders, redacteur Straatgras, vanaf 15 november
A. (Astrid) Peperkamp, balie
J.M. (Johan) Pieterse, collectie
H.J.M. (Manuel) Schiesser, collectie (preparateur), vanaf 1 januari 2018
L. (Linde) Slikboer, collectie (insecten) vanaf 1 maart 2018
A. (Arian) Rietveld, balie
D. (Dorien) Rietveld, balie (via Team ExIT, gemeente Rotterdam), 1 maart t/m 31 december
B. (Bianca) Tjon Fo, balie (via Team ExIT), t/m 26 januari
M. (Marco) van Zanten, balie

SCHENKERS

In 2018 werden van 120 particulieren en 12 instellingen schenkingen (naturalia en boeken/tijdschriften) ten behoeve van de collectie ontvangen.

PUBLICATIES

De volgende publicaties van museummedewerkers zijn in 2018 verschenen (behalve artikelen die in het eigen magazine Straatgras gepubliceerd werden). Wetenschappelijke publicaties worden aangeduid met een asterisk (*).

Bakker, G. 2018 - Smelleken *Falco columbarius*. in: Sovon Vogelonderzoek Nederland - Vogelatlas van Nederland - Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen: 374-375 *

De Baerdemaeker, A. 2018 - Andere Rotterdammers: de besmeurde zwanen - Vers Beton 3 juli 2018

De Baerdemaeker, A. 2018 - Andere Rotterdammers: De rode admiraal, brandnetels en pis - Vers Beton 25 september 2018

De Baerdemaeker, A. 2018 - Andere Rotterdammers: Vlaamse gaaien, hipsters en eikels - Vers Beton 15 november 2018

De Baerdemaeker, A. 2018 - Honderden watervogels gered na olielek in Rotterdamse haven - Animals Today 9 september 2018

De Baerdemaeker, A. 2018 - Klein-Frankrijk - Heijplaat Post 1(2): 19

De Baerdemaeker, A. 2018 - Red-necked Falcons *Falco chicquera* hunting at a roost of African Palm Swifts *Cypsiurus parvus* - Scopus 38(2): 21-22 *

De Baerdemaeker, A. 2018 - Spook - Heijplaat Post 1(1): 15

De Baerdemaeker, A. 2018 - Tuinvogel met rug tegen de muur - NRC 23 februari 2018

De Baerdemaeker, A. 2018 - Vliegenvanger - Heijplaat Post 1(3): 23

De Baerdemaeker, A. 2018 - Wezels op de Wadden - Zoogdier 29(3): 9

De Jong, H. & Heij, K. 2018 - Kraanvogels in de omgeving van Diepholz - Het Vogeljaar 66(3): 126-128

De Rooij, J., Schulp, A.S., Reumer, J.W.F. & Stein, K. 2018 - Discovery of a *Triceratops* bonebed: *Triceratops* long bone histology and the latitudinal gradient hypothesis - Abstract book of the XVI Annual Meeting of the European Association of Vertebrate Palaeontology, Caparica, Portugal June 26th-July 1st, 2018: 57 *

De Vos, J. & Reumer, J. 2018 - Human and Mammalian Evolution: Is There a Difference? in: Schwartz, J.H. (red.) - Rethinking Human Evolution - The MIT Press, Cambridge MA, London: 53-60 *

De Vriend, S., Heijboer, S., Groenenberg, D.S.J., Langeveld, B. & Gravendeel, B. 2018 - 3D bone analysis for improving species identification: a case study on scapulae of selected small toothed whales occurring along the Dutch coast - Lutra 61(2): 283-296 *

Heij, K. 2018 - Minkukel overleeft. Belevissen van een paartje Meerkoeten in een stadssingel - Het Vogeljaar 66(4): 191-196

Holwerda, F.M., Díaz, V.D., Blanco, A., Montie, R. & Reumer, J. 2018 - Late Cretaceous sauropod tooth morphotypes may provide supporting evidence for faunal connections between North Africa and Southern Europe - PeerJ DOI 10.7717/peerj.5925 *

Holwerda, F., Díaz, V.D., Montie, R. & Reumer, J.W.F. 2018 - Titanosaurian teeth tell tale of Trans-Mediterranean travel - Abstract book of the XVI Annual Meeting of the European Association of Vertebrate Palaeontology, Caparica, Portugal June 26th-July 1st, 2018: 83 *

Isaia, M., Franco, I., Caprio, E., Pantini, P. & Decae, A. 2018 - Note sui ragni migalomorfi italiani, con riferimento alle specie di Nemesiidae piemontesi (Araneae, Mygalomorphae, Nemesiidae) - i Quaderni di Muscandia 15: 77-91 *

Katona, L.T., Szappanos, B. & Mol, D. 2018 - Research results of Felsorákos (Racosul de Sus) *Anancus arvemensis* 2008 – 2018 - XX. Székelyföldi Geológus Találkozó, Sepsiszentgyörgy, 2018, Október 25-28: 13-16 *

Kompanje, E.J.O. & Reumer, J.W.F. 2018 - 'Many bad attacks of sickness' – Did Charles Darwin suffer from chronic borreliosis? - Deinsea 18: 6-12 *

Langeveld, B.W. 2018 - Een arctisch grondeekhoornnest als paleo-ecologisch archief. in: Hellemond, A. & Mol, D. - Mammoeten & Mammoetecologie. Verslagen van het Internationaal Mammoet Symposium Mammoeten & Mammoetecologie - Dendermonde 17 november 2018: 83-87 *

Langeveld, B.W. 2018 - Waternoten *Trapa natans* L. van Maasvlakte 2 - Afzettingen WTKG 39(2): 52-53 *

Langeveld, B.W., Mol, D. & Van der Plicht, H. 2018 - Arctic fox (*Alopex lagopus*) from the North Sea - Deinsea 18: 1-5 *

Liang, Z., Jia, F. & Van Vondel, B.J. 2018 - Actualized checklist of Chinese Haliplidae, with new provincial records (Coleoptera: Haliplidae) - Koleopterologische Rundschau 88: 9-15 *

Moeliker, K. 2018 - Brand in het museum [column] - National Geographic Magazine, december 2018: 16-17

Moeliker, K. 2018 - Criminele ornithologen [column] - National Geographic Magazine, september 2018: 6-7

Moeliker, K. 2018 - De kwartelkoning, een tragische held [rubriek Beest] - NRC Handelsblad, 4 januari 2018

Moeliker, K. 2018 - Der Entenmann – Von Spatzenklöten, aussterbenden Filzläusen und nekrophilen Enten - Edel Books, 320 pp (ISBN 978-3-8419-0610-6)

Moeliker, K. 2018 - Domme pech [column] - National Geographic Magazine, juli 2018: 16-17

Moeliker, K. 2018 - Hoe een mossel een schildpad vangt [rubriek Beest] - NRC Handelsblad, 30 januari 2018

Moeliker, K. 2018 - Hoop voor de schaamluis [column] - National Geographic Magazine, mei 2018: 16-17

Moeliker, K. 2018 - Leve de halsbandparkiet [column] - National Geographic Magazine, maart 2018: 20-21

Moeliker, K. 2018 - Ook de schaamluis is kostbaar erfgoed [rubriek Beest] - NRC Handelsblad (Achterpagina), 26 oktober 2018

- Moeliker, K. 2018 - Verenspeurwerk [column] - National Geographic Magazine, januari 2018: 20-21
- Moeliker, K. 2018 - Verwarring in een broekje - NRC Handelsblad (Achterpagina), 25 september 2018: 20
- Moeliker, C.W. 2018 - The first case of homosexual necrophilia in the mallard *Anas platyrhynchos* (Aves: Anatidae) [vertaald in Koreaans] - Duckit 01 *
- Mohammed, R.S., Khan, K. & Nieweg, D.C. 2018 - First report of the freshwater mussel *Mytilopsis leucophaeata* (Family Dreissenidae) in Trinidad W.I. and a new locality record of the native *Anodontites crispata* (Family Unionidae) - Living World, Journal of the Trinidad and Tobago Field Naturalists' Club 2018:102-104 *
- Mol, D. 2018 - The mastodons of Milia (Grevena, northern Greece): the longest tusks in the world - Abstract Book 3rd International Meeting of Early-Staged Researchers in Palaeontology - Krasiejów (Opole, Poland): 16-19 *
- Mol, D. 2018 - De in-situ mammoeten van Orvelte. in: Hellemond, A. & Mol, D. - Mammoeten & Mammoetecologie. Verslagen van het Internationaal Mammoet Symposium Mammoeten & Mammoetecologie - Dendermonde 17 november 2018: 52-59 *
- Mol, D., Bijkerk, A. & Ballard, J.P. 2018 - Deciduous Tusks and Small Permanent Tusks of the Woolly Mammoth, *Mammuthus primigenius* (Blumenbach, 1799) Found on Beaches in The Netherlands - Quaternary 1(7): doi:10.3390/quat1010007 *
- Mol, D. & Langeveld, B. 2018 - Reconstructie van laat-pleistocene en vroeg-holocene fauna's aan de hand van de Zandmotorcollectie van Henk Mulder en de eerste vondst van een phalange van de wolharige mammoet - Afzettingen WTKG 39(4): 85-96 *
- Peters, M., Reumer, J., Bosselaers, M. & Post, K. 2018 - A leatherback turtle (Testudines, Dermochelyidae) from the Miocene of the Westerschelde, The Netherlands - Society of Vertebrate Paleontology, Meeting Program and Abstracts 78th Annual Meeting, Albuquerque, NM, October 17-20, 2018: 197 *
- Post, K., Munsterman, D.K., Peters, M., Hille, P. & Reumer, J.W.F. 2018 - Lederschildpadden, reuzenhaaien en La Plata dolfijnen zwommen ooit in het zuidelijk deel van het Noordzeebekken (nu: Westerschelde) - Cranium 35(2): 35-40 *
- Post, K. & Reumer, J.W.F. 2018 - La Plata dolfijnen in de Westerschelde - Grondboor & Hamer 72(3): 107-111
- Post, L. & Post, K. 2018 - Geen plek voor Urk - Urcker Kronieken 2018(2): 1-28
- Reumer, J. 2018 - De maakbare stad. De stadsecologie is volwassen geworden - De Nederlandse Boekengids 3(5): 32-34
- Reumer, J. 2018 - Het agro-industrieel complex. Een wereldwijde ramp en wat eraan te doen - De Nederlandse Boekengids 3(1): 38-39
- Reumer, J. 2018 - Inleiding: En dan, wat is natuur nog in dit land? in: Van Donk, E., Oloff, H., Reumer, J. & Buitter, R. (red.) - Natuur in Nederland - Cahier Biowetenschappen en Maatschappij, kwartaal 4 2018: 4-7

- Reumer, J. 2018 - Mary Anning. Prinses van de paleontologie. in: Peeters, N. & Van Dijk, T. - Darwins engelen. Vrouwelijke geleerden in de tijd van Charles Darwin - AtlasContact, Amsterdam: 35-54
- Reumer, J. 2018 - Mijmeren (nawoord). in: Thoreau, H.D. - Wandelen - Historische Uitgeverij, Groningen
- Reumer, J. 2018 - Piet bleek de missing link - Trouw (De Verdieping), 9 maart 2018
- Reumer, J. 2018 - Stad als laboratorium voor plant en dier - Trouw (De Verdieping), 9 maart 2018
- Reumer, J. 2018 - Zo slim is Meneer de Uil vast niet - Trouw (rubriek Nutteloze kennis), 2 juni 2018
- Reumer, J.W.F., Mol, D. & Kahlke, R.-D. 2018 - First finds of Pleistocene *Macaca sylvanus* (Cercopithecoidea, Primates) from the North Sea - *Revue de Paléobiologie* 37(2): 555-560 *
- Schouten, S. & Post, K. 2018 - Wat een oproep kan opleveren! De eerste melding van fossielen van langsnuitrivierdolfijnen (Pomatodelphininae Barnes, 2002) voor Nederland - *Afzettingen WTKG* 39(1): 23-26 *
- Van den Hurk, Y., Spindler, L., Post, K., Prummel, W. & Speller, C. 2018 - Eerste melding van Middeleeuwse interactie tussen mens en grijze walvis (*Eschrichtius robustus*) - *Cranium* 35(2): 19-23 *
- Van der Spoel, D., Fokker, C. & De Baerdemaeker, A. 2018 - Mogelijk geval van Oostelijke Gele Kwikstaart in Rhoon, Zuid-Holland - DB Actueel:
https://www.dutchbirding.nl/dbactueel/1490/mogelijk_geval_van_oostelijke_gele_kwikstaart_in_rhoon_zuid-holland
- Van Geel, B., Sevink, J., Mol, D., Langeveld, B.W., van der Ham, R.W.J.M., van der Kraan, C.J.M., van der Plicht, J., Haile, J.S., Rey-Iglesia, A. & Lorenzen, E.D. 2018 - Giant deer (*Megaloceros giganteus*) diet from Mid-Weichselian deposits under the present North Sea inferred from molar-embedded botanical remains - *Journal of Quaternary Science* 33(8): 924-933 *
- Van Vondel, B.J. 2018 - Family Haliplidae Aubé, 1836 - in: Löbl, I. & Löbl, D. - Catalogue of Palaearctic Coleoptera Volume 1 (revised and updated edition) Archostemata-Myxophaga-Adephaga - Brill, Leiden: 838-843 *
- Van Vondel, B.J. & Ghosh, S.K. 2018 - Re-evaluation of Vazirani's *Halipplus* species from India (Coleoptera: Haliplidae) - *Tijdschrift voor Entomologie* 161: 3-10 *
- Verboom, W.C. & Heij, C.J. 2018 - Bird vocalizations: the House sparrow (*Passer domesticus*) - *JunoBioacoustics Bioacoustic Consultancy, Memo 201807v2*: 1-8 *
- Vlachos, E., Tsoukala, E., Crégut-Bonnoure, E., Guérin, C. & Mol, D. 2018 - The Paradise Lost of Milia (Grevena, Greece; Late Pliocene, Early Villafranchian, MN15/MN16a): Faunal Composition and Diversity - *Quaternary* 1(13): doi:10.3390/quat1020013 *
- Weijman, A. & De Baerdemaeker, A. 2018 - De toekomst van duurzaam dierplaagbeheer - Stadsnatuurbeheer in Amsterdam en Rotterdam - *Dierplagen Informatie* 21(2): 18-21

PROJECTEN Bureau Stadsnatuur

In 2018 voerde Bureau Stadsnatuur 218 projecten uit voor opdrachtgevers die resulteerden in bSR-rapporten en bSR-notities. De volgende greep daaruit geeft de veelzijdigheid van specialisaties en brede inzetbaarheid weer:

Bakker, G., Koese, B. & R.W.G. Andeweg 2018. Monitoring flora & fauna Kralingse Bos 2017. bSR-rapport 344. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Baerdemaeker, A. de & N. Godijn 2018. Meetnet Zuiderpark 2017. bSR-notitie 1600. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Boer, R.A. de, Andeweg, R. & Zwarte, N. de 2018. Beleidsadvies invasieve exotische flora en fauna in gemeente Tilburg. bSR-rapport 335. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Andeweg, R.W.G. 2018. Advies Duizendknoop Maasvlakte 2. bSR-notitie 1712. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Moerland, W. 2018. Inventarisatie broedpopulaties grote meeuwen Leiden 2017. bSR-rapport 349. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Bakker, G. 2018. Ecologische Werkprotocol Centrumgebied Amsterdam Noord. bSR-notitie 1735. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Gemeente Amsterdam. Natuurinclusief bouwen en ontwerpen in twintig ideeën. Brochure Gemeente Amsterdam. mei, 2018. Met bijdrage van N. de Zwarte.

Boer, R. De 2018. Natuurrapportage BREEAM LE-credits. bSR-rapport 351. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Godijn, N., Andeweg, R.W.G. & Moerland, W. 2018. Meetnet grazige vegetaties en overige monitoringen in het havengebied Rotterdam 2018. bSR-rapport 361. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Zwarte, N. de 2018. Ecologische quick scan Goudse poort. bSR-notitie 1762. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Boer, R.A. de & Bakker, G. 2018. Boomonderzoek Manege Hillegersberg. bSR-notitie 1764. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Bakker, G. 2018. Analyse knelpunten groenkaart Zoetermeer. bSR-notitie 1768. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Boer, R. de 2018. Quick scan Indische buurt, Delft. bSR-notitie 1774. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Godijn, N. 2018. Ecologische begeleiding baggerwerk Terbregge. bSR-notitie 1778. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Moerland, W. & Andeweg, R.W.G. 2018. Resultaten en analyse Stadsnatuurmeetnet Leiden 2018. bSR-rapport 357. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Baerdemaeker, de A. 2018. Qs ecologie Capelle aan den IJssel. bSR-notitie 1783. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Bakker, G. 2018. Broedvogelinventarisatie Eendragtspolder. bSR-rapport 359. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Bakker, G. 2018. Broedvogelinventarisatie Bentwoud 2018. bSR-rapport 358. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Boer, R. de 2018. Ontwerp ecozone Schoemaker Plantage. bSR-notitie 1800. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Andeweg, R.W.G. 2018. Monitoring schapenbegrazing Nieuwpoort. bSR-notitie 1806. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Voortman, T. 2018. Spatial and temporal variaton in maternity roost site use of common pipistrelles in Rotterdam. bSR-rapport 350. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Moerland, W. 2018. Inventarisatie Weidevogelonderzoek Boterhuispolder. bSR-notitie 1818. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Boer, R.A. de 2018. Vleermuisonderzoek begraafplaats Oud-Kralingen. bSR-rapport 354. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Bakker, G. & Godijn, N. 2018. Ecologisch werkprotocol in het kader LED vervangingsproject Botlek. bSR-notitie 1834. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Baerdemaeker, A. de 2018. Ecologisch vooronderzoek De Akkers. bSR-notitie 1868. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Zwarte, N. de 2018. Bevindingen duizendknopen Landtong Rozenburg. bSR-notitie 1888. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Baerdemaeker, A. de 2018. Zwanentellingen Oliemorsing 3e Petroleumhaven. bSR-notitie 1890. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Baerdemaeker, A. de 2018. Quick scan Watertaxisteiger Vijfsluizen Schiedam. bSR-notitie 1876. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Bakker, G. 2018. Quick scan ontsluitingsweg Nutricia Zoetermeer. bSR-notitie 1891. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Moerland, W. 2018. Najaarsonderzoek vleermuizen Oude Varkenmarkt Leiden. bSR-notitie 1913. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Het
Natuurhistorisch

Natuurhistorisch Museum Rotterdam
Westzeedijk 345 (Museumpark)
3015 AA Rotterdam | The Netherlands

bSR
Bureau Stadsnatuur

010 436 42 22
info@hetnatuurhistorisch.nl
www.hetnatuurhistorisch.nl

Bankrekening NL67 INGB 0000 511071
KvK Rotterdam 41129339
BTW-nummer (VAT) 0071.78.967.B.01